

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૮૬૮ કિંમત ૧-૮-૦

ગ્રંથનામ રા.પ્ર.૧૨૧૫

વર્ગિક ૬-૧૧

રાવણુહથો

"

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

લેખકનાં અન્ય
પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો :-

૧

અચલા
પ્રણય કથા કાવ્ય
કિં : ત્રણ આના

૨

વિનાશના અંશો
માયા
જે જીવન કાવ્યો
કિં : પાંચ આના

૩

અજંપાની માધુરી
કાવ્ય સંચય
કિં : એક રૂપિયો

—

હવેપછી

૧

ધરતીને
એક દીર્ઘ ઉદ્દેશોધન કાવ્ય

૨

દિનરાત
વાર્તા સંગ્રહ
(મોહન શુક્લ)

રાવણાહથો

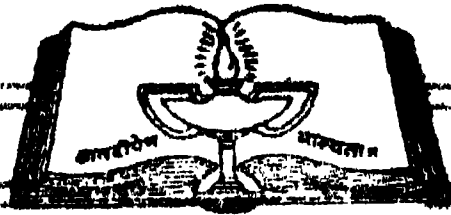
નવા ગીતો અને કાવ્યોનો

સંગ્રહ

સ્વપ્રસ્થ

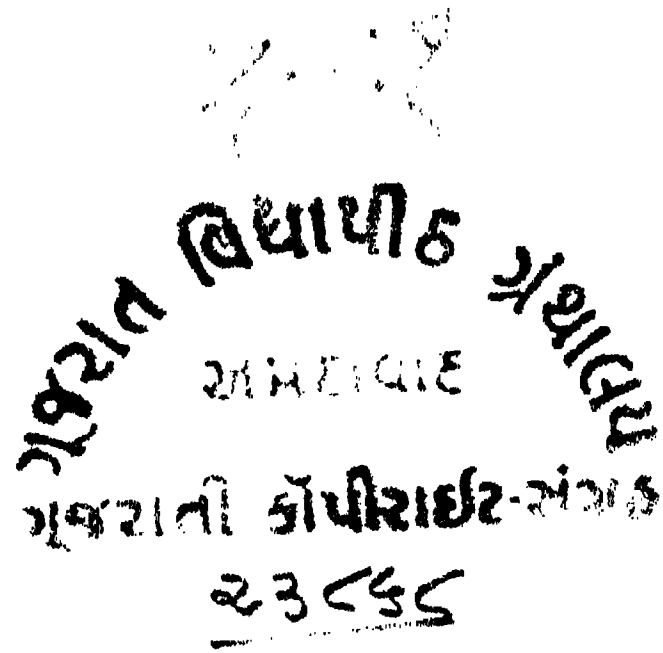
વિદ્યુત કાર્યાલય

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની
બુક સેલર્સ . પબ્લિશર્સ
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
મુંબઈ

પ્રથમ મુદ્રણ

૩૧ ઑગસ્ટ ૧૯૪૨.

મુદ્રક:

જગન્નાથ પૂનલલ ડૉક્ટર
ધિ આફ્રિકા, ૨૨, કલ્યાણહાર બિલ્ડિંગ,
ગાંધીવાડી ટ્રેક રોડ, મુંબઈ.

પ્રકાશક:

ભૈરુભાઈ ર. વ્યાસ
બ્લૉક નંબર ૪૮, નં. ડી ૮,
સોનાવાડા બિલ્ડિંગ્સ,
મુંબઈ નંબર ૭

જે શ્રમજીવી લોકે આમાં કહી શકાયથી પણ વધુ દુઃસાહ
દુઃખો સાહન કર્યાં છે અને જેના પ્રયત્નોથી જગતનું સાંઝે
હમ્મેશ વધતું રહ્યું છે. એવાં ભાઈબેનોનં

તેમણે મને આપેલી
સમજ અને આશાની
યાદ સાથે.

૭, ઑગસ્ટ, ૪૨.

નિવેદન

મૂળ ઇચ્છા એવી હતી કે, આ ગીતો વગેરે મારે જ ગામડે ગામડે ફરી પહોંચાડવાં.

ભજન મંડળી અને રામલીલા જેવાં પ્રચાર સાધનથી જનતાને નવું સાહિત્ય પહોંચાડવામાં સાહિત્ય અને જનતા બન્નેને લાભ થઈ શકે એમ લાગે છે. જનતા તો જીવન વિગ્રહમાં રસ કે પ્રેરણા વગરની બનતી રહી છે, પણ સાહિત્યે માનસિક કસરતનાં પ્રતીક રૂપ બનવા ને બહાર જીવવું હોય તો વધારે વિશાળ સમુદાયમાં ભળવું જ જોઈશે.

આ ગીતોજ એ બધું ફરી શકે તેમ મારા કહેવાનો આશય ન હોઈ શકે. આ તો માત્ર એક પ્રયત્ન છે.

આમાં ગીતોથી બાહ્ય રૂપમાં જુદાં પડતાં કાવ્યો પણ છે. પરંતુ એ સાથેજ પહોંચાડવા જેવાં લાગવાથી આ સંગ્રહમાં લીધાં છે.

આ બધું લખતાં લખતાં નવી કવિતા અને સાહિત્ય વિષે વિચાર આવતાં મને લાગ્યું છે કે, સાદી અને સચોટ ભાષાને જીવનના ઊંડા મર્મો સ્પર્શતાં લેખકની પરંપરાગત ટેવોજ આડે આવે છે ગીતોની ભાવ પોષક લય અને બીજાં સાહિત્ય સર્જનનાં ચમત્કારિક નિરૂપણમાં પણ લોકભાષા આડે આવતી નથી.

આમ નવાં સાહિત્યને નવું રૂપ આપવામાં જેમ લેખકની ટેવો આડે આવે છે; તેમ વાંચકની દૃષ્ટિ તેને, એનાં ભીતરમાં ખેંચવામાં પણ આડે આવે છે.

આજે પરભાષા અને અમુક પર્યાયોની ભાષા વાંચકને વધુ સતેજ કરે છે. એ વાંચકનીજ મર્યાદા છે. નવાં સાહિત્ય સર્જનને વાંચકો પણ એ રીતે મર્યાદિત કરે છે.

જ્યારે ભાષા તેના પર્યાયોની મર્યાદામાંથી ખસાર આવશે અને કલા બાહ્ય રહી નહીં પણ વક્તવ્યનો આંતરિક નિયમ બનશે ત્યારે આજના ઘણા અણકલ્પા અર્થો જીવનને પોષક સાહિત્ય સર્જવાની બીનરોક કૂચ કરશે !

હાલની દુનિયા ભરની લડાઈ કોઈ પણ સહૃદય માણસને દુઃખ કરે તેવી છે. કાશીઝમ, મૂડી અને લશ્કરના જોરે સાહિત્ય, જ્ઞાન અને સમાન ભાઈચારાના માનવ હક્કોને ખેરહમ દમનથી દબાવી દઈ દુનિયા જીતવા નીકળેલી એ સત્તા, જગતના દલિતોનાં આશાચિહ્ન જેવાં રશિયા અને એવાંજ બીજાં ઉગતાં ચીનનો નાશ કરી રહી છે ત્યારે દરેક જાણકાર તેનો પ્રતિકાર કરવા મથે છે.

આ વખતે આપણા દેશમાં સંમાન્ય નેતાઓની અશક્તિ અને સત્તાધારીઓની ગેરવ્યવસ્થાની ધુંધવણીમાં આખી પ્રજા ગુંગળાઈ રહી છે. યોગ્ય સત્તા અને યોગ્ય દોરવણી વગર પ્રજા પીડાય છે એ તો નરી આંખે દેખાય છે. છતાં વર્તમાન પત્રો અને સભાના શોરે એ બન્ને લોક-નજરને રૂંધી રહ્યા છે !

એવે વખતે વાણી અને સારા હેતુને આરાધતો દરેક લેખક જગતમાં જે કાંઈ અંતિમ મૂલ્યવાન છે એના પક્ષમાં પ્રચારર્થે પણ કલમ પકડે તો ઘડીક ભલે પક્ષવાદી ગણાય પણ કૃતકૃત્ય તો અવશ્ય થશેજ.

એજ શ્રદ્ધાથી મેં મળુરો ખેડુતો અને રશિયા બહુ દલિતોના પક્ષમાં લખ્યું છે. અને એ પ્રયત્નને સમજનારા ભાઈઓને નિર્ભય બની હજુ વધુ પ્રેરક અને સાર્થક સાહિત્ય સર્જવા મારી આશાભરી વિનંતિ છે.

આ પ્રકાશન શ્રી. જગન્નાથ ડૉક્ટર અને શ્રી. જિતેન્દ્ર ડૉક્ટરનાં રસ અને સાહસને આભારી છે. તેમનો મારા પરનો ઉપકાર થોડો પણ આ પુસ્તકના વેંચાણમાંથી વળે અને વધુ સારાં પ્રકાશનો એમના દ્વારા થયા કરે એમ ઇચ્છું છું.

પુસ્તકમાં લીધેલાં અવતરણમાં કવિ શ્રી ‘આરજૂ’ નું એક ગીત છે. તેમાં તેમના “અજબ” શબ્દને સ્થાને “ગજબ” મૂકવાની મારી વર્તણૂક બદલ તેમની મારી આભારી છું.

મુખપૃષ્ઠ પરનું અભિનવ ચિત્ર બેન શ્રીમતી મંજરી સૂર્યકુમાર શેઠનાં સૌજન્યને આભારી છે. તેની કલાની બધી પ્રગતિ વાંધું છું.

ભનુ ર. વ્યાસ
(સ્વપ્રસ્થ)

અનુક્રમ

ક્રમ.	નામ.	પૃષ્ઠ સંખ્યા.
૪૩	અન્નાણુ કાળે ...	૫૭
૨૯	અમારે ઉઘવું નથી ...	૪૩
૧૨	અમે જગતના રાયા ...	૧૯
૨૫	અમે સંસાર ઘેલાં ...	૩૮
૪૬	અમૃત આકાશ ...	૭૧
૨૨	અહિંસકોને ...	૩૨
૪૪	આ રણુવાટ ...	૫૯
૧	ઈન્સાનની મહેનત ...	૩
૧૬	એક એક ડગલે ...	૨૩
૪૯	એક ડોસીની આગમવાણી ...	૭૫
૨૬	કાલને વિદાય ...	૩૯
૨૧	કૂચ ગીત ...	૩૧
૪૫	કોલસાની ખાણમાં ...	૭૦
૫	ગાઇ ઊઠો જગ-ગાયકો ...	૧૦
૧૦	ગુનેગારોનું ગાન ...	૧૭
૯	ગોઠિયા મારા ! ...	૧૬
૫૦	છેલ્લા સલામો ! ...	૭૬
૧૪	જગજ્જનીનું હાલરડું ...	૨૧
૧૭	જગ હો હિંદવા ! ...	૨૪
૨૦	જાપાની બોમ્બ વર્ષાથી ડરતાં દિલને	૩૦
૩૭	જીવતાં નરકે ...	૫૧
૪૭	જીગની ઝંખના ...	૭૨
૫૨	જીર્ધ રાત ...	૭૮
૨૩	જેટલી વાર ! ...	૩૪
૩૩	તારી વિના ...	૪૭
૩૧	ધૂળ શું મોથું છે મન ...	૪૫
૩૪	ધાળા દીઓ ! ...	૪૮
૪૧	નવા ઘડવૈયા ...	૫૫
૪૮	બેનને ...	૭૩

૭	ભઠ્ઠીઆ	૧૪
૨૭	ભયસ્પંદ	૪૦
૩૮	ભાવિ શહીદને હાલરહું	૫૨
૫૪	ભેર	૮૩
૧૯	મનડું વિચારે	૨૯
૪૦	મન, મૂઢ બની જા.	૫૪
૩૦	માઝા મેલી	૪૪
૨	મારગડા !	૬
૧૩	મૂંગો મરમાં !	૨૦
૨૪	મોત જો, મોઢે લગ્યાં !	૩૫
૩૬	લૂ વાયે	૫૦
૧૮	રશિયા પર ફાસીસ્ટ આક્રમણ વખતે	૨૭
૫૧	રંગરૂટ રંગીલો	૭૭
૩૫	રાત	૪૯
૨૮	રાવણહથાવાળો	૪૨
૩૯	રૂદા મારા !	૫૩
૪	વિશાખી વાયરા	૯
૬	વેદના !	૧૩
૮	સમરથના પ્રતાપ	૧૫
૫૩	સીમાડાનો સંત્રી	૮૦
૪૨	શરદને આંગણે	૫૬
૩૨	શરદ રાત	૪૬
૧૧	શ્રમના શ્રાપ	૧૮
૧૫	હાલો, હાલો !	૨૨
૩	હૈયા-ભૈયા !	૮

૨૩૮૬૮

રાવણુ-હથો

ગજળ જિન્દગી હૈ *

ગજળ જિન્દગી હૈ, ગજળ જિન્દગી હૈ
કિ હૈ જુલ્મ પર જુલ્મ ઓર બેખસી હૈ ॥

કમાઈ કિસીકી હૈ, કમ્મન કિસીકી
જિંદગર દેખિયે ઉલટી ગંગા બહી હૈ ॥ ગજળ ॥

અગર રોઓ ભી તુમ, તો ક્યોં દિલ પસાંજે ?
ધન્ડીં આંસુઓસે તો ખેતી હરી હૈ ॥ ગજળ ॥

ચુસાયા, કિયે ખૂન, ઓર યે ન પૂછા !
યે હાઠાંપે કાણેકી લાલી જમી હૈ ? ગજળ ॥

ગરીબોંકા ખૂન, ‘આરઝૂ’ જલ રહ્યા હૈ,
અમીરોંકે ઘર હર તરફ રોશની હૈ ॥ ગજળ ॥

+ ઓ ! યુગતરસ્યા જગકંઠ !

જરી તું પુકાર કરજે ધીરે,
મુજ ભેર બની સશંક ઝંખતો

મને કિસો ભવચારે,
શે શોષ તને ભારી ? !

શે થશે દૂર ? મુજ કને માત્ર
નાની શી જીવનઝારી.

મનુસાનની મહેનત !

અહો મનુસાનની મહેનત ! તને હું ગાઉં આજે !
તને હું ગાઉં ને મેળે હસે સુખ દિલની માઝે;
અમી આંખો મહીં શાં ખુશનુમા આ ખદક આંજે,
જાહાંને ધર ગણી, અમ્મા ગણી જો પ્રાણ નાચે !

કરું હું યાદ શું ? લાખો વરસ તેં શાં વિતાવ્યાં,
પશુથી માનવી થાવા તને શા કોડ જગ્યા ?
મથ્યો તું જ્યાં મળી તક, મૂઝિયો તું એક હાથે;
અહોહો, આપખુદ આકાશ નીચે શું સહ્યું તેં !

ધરા જ્યાં ધણધણે, ફાટે, ભરખતા આગ-લાવા;
ધસી જળપૂર ઘોડા જોજનો પત્રમાં ડુબાડે,
વનોના દવ સિઝાડે, રેતની ડમરી ઉરાડે,
ધસાંતાં પર્વતોનાં તુંગ શૃંગો જો નસાડે !

અહો હજાર હાથે કુદરતે ભીંસ્યો તને ત્યાં,
ફરી તું પ્રેમ હાસ્યે ચુંગતો મુખ એ પુકારે;
“અમે નાના, ગરીબ, માતા ! અમેને જીવવા દે !”
ખરે તું જીવતો, કુદરત જીવે ઉમ્મીદ સાથે !

પડી ધરતીઃ હુલાવે ખાડ-ખખડા કૂચ કાળે,
પ્રવાસો આદમોના ખલકના મુલકો બનાવે;
અહો નાગા પગોનાં પૂર શાં શાં સ્વપ્ન પાવે ?
અસીમે સીમ બાંધી આજ ભે, હૈયે હુલાવે !

જમીનો ભેજનોની લોહ-હાથે ખૂચ ભાંગી,
ઉતરતાં આસામાની પાણીને તેં પાજ બાંધી !
ફળોનાં બી અને બીનાં ફળોની હાર લાંબી-
ક્ષિતિજને ભેટતી ભે, જાંદગીની માંગ કેવી !

અહો શા યત્ન એ ! ઉન્નત થવા ઉમ્મીદ કેવી !
અભેગેલાં ફળોની ઉપાસના એ ઉગ્ર કેવી ?
અને એ મોત જીતી જીવવાની હામ કેવી ?
મરી પોતે અમર ને દૂંઢતી આવાહના કેવી !

કુટુંબો ને કબીલા, ગામ, સૌ ઉભાં કર્યાં તેં,
જીવનને ભેટ દીધી ભાઈચારાની, ખુબી એ !
પડી કુદરત જહીં બેશમ જિન્નત શું રચ્યું તેં !
રચ્યું તેં એવું જે દિલ દોરતું હમ્મેશ રહેશે !

અહો તેં કાળને કાર્યે કર્યો છે કેદ આજે,
પ્રજ્ઞઓના પ્રબળ યત્નો ભર્યા ઇતિહાસ પાને,
અને ઇતિહાસ છૂપા વરધરોના, પળપળોના,-
પ્રયત્નો-મહેનતો નિષ્ફળ સફળ સહુ મૂક ગાજે !

*

*

*

સખે ! તેં, આપથી આપે ખમી શા માર લીધા,
અને દિલ ખુદકશીના મનસુઆ કેવા ઉપડતા !
જીવનના જખમ ના સહેલાઈથી જિરવી શકાતા,
ટકાવી ત્યાંય તેં આશા, ધર્યાં શા જખમ બાંકા ?

અહો, એ યતનની પાછળ દીવાં બલિદાન મોંઘાં,
મરી જાતે જિવાડી માનવી જીવનની આશા!
મયું કું કું ઉમીદો આશનાઓ કું મરી ગઈ,
મરી ના આગ પણ ભીતર જીવનની જોડાતી!

*

*

*

હજી તો સફળતા સ્વપ્નો તણી જુગપાર લાગે,
ઘડીભર પણ તને, સુખ કદપના આરામ ક્યાં છે!
કહીં છે જિન્દગી જે જિન્દગીનું નામ પાવે—
કહીં ઇન્સાનિયત જે ધારતાં ધરતીય રાચે?!

અહો જે દૂરથી દરિયાવની લહરો ચલી આવે,
તને તરવા સપનના દેશના પેગામ લાવે;
ફરી ત્યાં ઈશકને બંદે ઝુકાવ્યું મોજમાંડે!
પ્રયત્નોને—શહીદીને કમીના કોઈ કાળે?

ખરે હું ગાઉં શું તુંને, મને આલમ બધીને,
અહો આદર્શધેલા મોતપોઢ્યા માનવીને?
રહું હું આંસુ કોનાં? કોણ સુખનાં ગાન પ્રેરે?
લડી મરવા, મરી જીવવા મને આ કોણ, કહે છે?!

*

*

*

ધરા ને આસમાંમાંથી અવાજો સાફ આવે,
“અહો, ઇન્સાનની મહેનત! તું જિંદાબાદ” ગાવે,
ગયાં જે ભાઈજહેનો ને હજી જે આવનારાં—
ભલે હો દૂર, પાસે—પ્રાણપાસે—સાવ આવે!

મારગડા !

(ઢાળ : બાણુતી શા કાનડ કાળા)

હે મારગડા પ્યારા !

મન મારાંના એકલા બાણુણુદારા !

હે ભવસંગાથી મારા !

મારગડા !

દિ'રાતુંની વસમી વેળા,

કાળનાં નદિયું નાળાં;

તારી હારે રિયો કાપતો ગાળા,

જેજનના જેનારા !

મારગડા !

ચાર બાણુ મારી સીમ લંબાતી,

આંખ ખૂણે રમી જાતી;

માવડીવોણા બાળની છાતી,

સુખ દુઃખે છલકાતી !

મારગડા !

સાંજ સુવાડે, સવાર જગાડે,

કોણુ કરે રખવાળાં ?

એકથી બીજે થાનમે નીભે—

પીધાં એ અજવાળાં !

મારગડા !

ઉપર જડિયા આભલે તારા,

વંશના વંશ જેનારા;

આંખડી જ્યારે ભેટતી ચારે,

જાણુતો કે જનમારા !

મારગડા !

ભાઈ મળ્યા મુને વડલા હોંડે,

ખેનું મળી નદી કાંઠે;

પ્રીત ભરી ,મળી રણમાં નારી,
અમરતની પાનારી !

મારગડા !

વાટ મળી વાડ, માણસું ફૂડાં,
આડકંટે હાલનારાં;
એક બે ને પડ્યાં મારવાં ભૂડાં
હુત ન એમ અધુરાં !

મારગડા !

દોસ્ત મળ્યા, દુશ્મન મળ્યા કે,
આજ બધા એક લાગે;
કોઈને કાળે કોપ મને નૈ,
મમતા આ શી જાગે !

મારગડા !

તું સરે, સરે પાય બે મારા,
થાકની આંટિયુંવાળા;
પંખિયું જ્યાં કિલોલતાં તારાં,
ઉપડે ચેતનવાળા !

મારગડા !

કાંઈ ભજ્યું નથી, કાંઈ તજ્યું નથી,
જેહ મજ્યું એહ લીધું;
સૌ સંગાથે મેંય હળીમળી
વિખ ને અમરત પીધું !

મારગડા !

હજી હજી આથે આપણા આરા,
ગેયમાં ગુમ થનારા;
હરખે પ્રીધું પાયમાં ખ્યારા
પ્રીધું પ્રાણ-રૂપાળા !

હૈ મારગડા !

હૈયા-ભૈયા !

(તાલ: ધા ધિનકિટ, તા તિન કિટ)

હુધશા બેલી, હુધયા ભૈયા !

ચલો, ચલો, ચાર !

ચલો

પગ તૂટે, કડ તૂટતી, વાંસે—

ઝીંકયા કાળા ભાર,

ડગલે ડગલે આવતાં ગોથાં,

ઉપર ચાબુક માર !

ચલો.

ઝાંખર કાંટા ચીરતા પાની,

ધગતી ધરતી લાલ;

થંભિયો સૂરજ ચૂસતો કૌવત

પંથનો નાગે પાર.

ચલો.

હૈશા બેલી, બેપ આ છેલ્લી,

ખાંડિયું કેરા ભાર,

આજ માથામાં ચકરું લેતી

ફરતી ધરતી ધાર !

ચલો.

હૈયા ભૈયા ! ક્યાં છે શૈયા ?

ક્યાં છ આરામ આગાર ?

પગ પડે પાછા, શ્વાસ ખૂટે મારા

આંખ ઘેરે અંધાર !

ચલો.

હુ ધશા—બેલી ! હૈયા—ભૈયા !

હારતો ના આવાર,

સાંભળ, સીમને ભેદતો આવે

મોતનો આશ પુકાર !

ચલો.

ધીર ધરો હિયા, વીર બનો ભિયા,
એપ છે છેલ્લી યાર!

રાતની ગોદમાં, મોતની ગોદમાં
મા બોલાવતી બાળ.

ચલો.

૪/૫-૬-૪૧.

વિશાખી વાયરા

વિશાખી વાયરા વાયે રે
દાગ્યા દવ દિશદિશાએ
સૂકેલી શાખમાં ફોયલ કેમ કળાયે રે.—વિશાખી.

ખરેણાં પાંદડાં પાયે રે
ઓચીંતા ઊપડ્યાં, બળે
અહોહો, પૂર બે ધાયે ક્યાંય ઓ ક્યાંયે રે.—વિશાખી.

ધરાની હાંફતી છાતી રે
દેખાતી ઝાંઝવાંમાંથી
ફૂદી ફૂદી કાંકરી કાળા સીમની ગાયે રે.—વિશાખી.

ધગેલી એ ધરતી માથે રે
જુતાડી ધોરિડા સાથે
હડ્યા હળ ધધરી કીધું ભાંગતી ભોંયે રે.—વિશાખી.

નથી કસ ધરતી ગાયે રે
નથી રસ જિન્દગી ગાયે
બધાં બી પ્રેમનાં ગયું ફોણુ જત્રાવી રે?—

વિશાખી વાયરા ગાયે. વિશાખી.

૧૨-૪-૪૧.

ગાઈ ઉઠો જગ-ગાયકો !

[એક અભ્યર્થના]

ગાઈ ઉઠો જગ-ગાયકો !
ગાઈ ઉઠો તમ મંદ્ર સાચા ધીર વીર સ્વરે,
દિગંતે
ખડાંચતા, અંતર સ્વરે
ગાઈ ઉઠો !
—ભેદી સકલ આંતર કલહ—
જગના કપટમય ગાયકો
ગવરાવતા ગીતો:—રૂધીરનાં પાન
તાતા અગ્નિ, કાળાં કર્મ ને અંધારનાં,—
ત્યાં વાંસળીના સ્વર સમાં,
ગિંડાં શ્વસનનાં પ્રાણુનાં,
સૌમ્ય સાચી ધીરતાને વીરતાનાં
ગાન, જેમ ઉપા કુટે,
ને વાયુની લહરી જગાડે,
પરિમલો કલિએ છૂપા,
તેવા ગભીર સુધીર સૂરે
જગ-ગાયકો ગાઈ ઉઠો.

ગાઈ ઉઠો ! ગાતાં કરી રે વાર ?
શું જોતા નથી ?—
આ સૂર રોમાંચક વિમોહન
ધોર હિંસાના કદમ ફૂચ સાથ ફેલાતા
અને જગ ત્રસ્ત તોયે દોડતું :

કો' લઈ ગરુડ, કો' સિંહ, અશ્વ, વર,
અનેરા ઓપના,
કો' રંગ લઈ શાંતિ તણા
કો' નીલ, કાળા, ધર્મના,
કો' ...રે હજીય તમે હૃદયના ધર્મીઓ!
આ પ્રેમ-માનવતા તણા
શી વિધ પરાજય રે સહો!

કવિઓ! અરે, ઓ! ગાયકો!
માનવ તણા ઓ એકલા અંતર-ગુરો!
ગુરુ-ભાર દમતા વિશ્વને
વાદો અને ઝેરી પ્રચારોના,
તમે કંઈ ગાન હાથ હલાવજો!
તમ યુગ-વદાં કલ્પન અને ચિંતન તણાં
આંતર કલહની પાર જોતાં દર્શનો,
આ સૌમ્ય શાંત ધરા તણાં
પશુ પંખી ભાંડુ સાથ માનવ જીવનનાં એકત્વનાં,
અન્નનાં ઔદાર્યનાં,
વાદો તણાં ખોટાં, ભભકનાં, ફૂલ છોડી
આ મૃત્તિકાની આર્દ્રતાની હૃદયસ્પર્શી સુગંધમાં
એકત્વ કો' અંતર વિષે પ્રકટાવતા,
નિત નિત અમાન્ય રહેલ નભની સૌમ્ય,
વિસ્તૃત કલ્પના
જનહૃદયમાં ઉતારાવતાં
ગાઓ! ઉષાનાં ગાન ઓ જગ-ગાયકો!
શેની અશ્રધ્ધા?

જનતા તણી આ રૂઢ આશાહીનતા
 એ ના અમાનુષ હિંસ્રતા !
 એવા અદ્ય આરોપથી
 ના કલેશ અંતર ભારતા
 હારો ન હિંમત, લોકમાં.
 કો' અન્ય સૂર અસંભવે
 સૌ હિંસ્ર સ્વર અનુસરી રહ્યાં.
 ગાઓ ! તમારાં ગાન,
 શાંતિ પ્રેમ ને કલ્યાણનાં— !
 ગાઓ, ગુરુ ! બંધુ ! સખાઓ !
 ભૂતનાં સહુ ગાન તરતાં જે હવામાં
 આવી સૂર મિલાવશે મૃત સખ્યનાં !

ગાઓ, અહો ! જગ-ગાયકો !
 લાખો ચરણ થંભી જશે,
 જોશે ખચીત કલંકહીણું
 હાસ્ય. ને સુણશે નભે
 પંખી સમાં ટહુંકત આત્મનાં સ્વનો !
 સંસ્કાર પદ્મ ખિડાયણું
 દેખો ! દિરેકો ! ગાયકો !
 ગાઓ ! સુરભિનાં ગાન,
 વિકસિત થવા તત્પર દલદલો !
 ગાઓ—અકંપિત સત્ય સ્વર
 અંતર તણા,
 અંતર તણા સ્વર જીવ ઓળખતાં જ
 સાથ ગહેકશે !

ગાઓ ! તમારાં ગાન મંગલ ગાયકો
પ્રેરે ગગન જલનિધિ જલો
પ્રેરંત ત્યમ આંતર બલો
ગાધ ઉઠો ! જગ-ગાયકો ! ગાધ ઉઠો !

૧૩-૧૦-૩૮.

વેદના

વેડી'તી વેદના :
વેડી'તી રામે ને
વેડી'તી પાંડવે,
જિવતરમાં પાંચ દિ' પડેલી એવી—
વેડી'તી વેદના !

વેડી'તી વેદના :
વેડી'તી ખેડુએ,
વેડી'તી મજૂરે,
શ્રમથી રળનાર સૌ જુગ જુગનાં લોકે
આખાં તે આયખે અધૂરી એવી—
વેડી'તી વેદના !

અમને નવાઈ ના:
વેડે છે વેદના !

૨૦-૩-૪૧.

ભટ્ટીઓ

ઉઠાસી એક દિ' સાંજે રે ઊભો હું ધરપછીતે,
છીંડેથી નીકળી કેડો ચડતો ધારે જાય અસીમે રે— ઉઠાસ

ઊભું પેલું ઝાડ વળાંકે બાળખેળાકુ પ્રાણને પૂછે—
દૂરે તારી નજરં ઝાંખે કે' મને, શું એ સુખને પૂગે રે? ,,

હજી મારી આંખડી દોડે વિસામો વ્યર્થ દૂંદે
લંબાતી ભૂખરી ભાંગી ધરતી, મેલાં આલ ઝઝૂમે રે— ,,

વરસો કેટલાં વીત્યાં હે—અમારાં છાપરાં ધોતાં
ડેલીને મારગે ગયાં કેટલાં ગાડાં માલની સોતાં રે— ,,

ઉરે છે ખોટ શેની? સદાની ચોટ શેની?
અમારા જીવ ને કોરી ખાય અહોરાત વાસના શેની રે? ,,

જ્યાં જ્યાં મારી આંખડી ભેતી, છાની મારી માવડી રોતી;
અમારી મહેનતોનાં ફળ કાળે મળે રેખ ના ગોતી રે!— ,

અરે આ દુનિયા પ્યારી, પડી છે છેક નોધારી,
અમારા બાળહયામાં એજ ભટ્ટીઓ ભડકે જારી રે! ,

જીન. ૪૨.

સમરથના પ્રતાપ

સમરથ સંગે નોય બેસણાં,
મોટા સંગે નોય ચાહના,

એથી મોટા મોટા થાય,
નાના નાના રેતા જાય,
કરિયાં લેખે નાવે કાંઈ— સમરથ.

જાત સોંપીને નોય ઝૂઝવાં,
કોઈને કીધે નોય કોપવાં,
એનેા અરથ ન કાંઈ,
એમાં સચાઈ ઝંખવાય,
સાચનાં ધિંગાણામાં ભાઈ,—જાત સોંપીને.—

સમરથને ખપ શેના સાચના?
એને શેની તારી કામના?
એને ‘બેલી’ નામ જોઈ,
એને આપ કામ હોય,
પછી ફોક સંધી હોય—સમરથને ખપ તારા બાહુના

સમરથને ખપ તારા બાહુના
એને અક્કલે ન જોઈ,
એના હિદામાં ન કોઈ,
એક આ સત્તાની સોઈ—ઈ સમરથ કાજે તે મરવાં
શાં ભલાં ?

ડીસે. ૪૦.

ગોઠિયા મારા !

હું ગોઠિયા મારા !

સાંભળજે આ વાત, કાળ જપોરની વાત,
એક દિ' ખેતર ખેડતાં ઉઠ્યો અંતર એક ઉચાટ !

હું-ગોઠિયા મારા !

લળના ચીરા ખમતી કાળી જોતાં માટી-પાટ,
આંખ મારી અંતરની ખેંચી મોતને સામે વાટ !

હે ગોઠિયા મારા,

કાળ ફણીએ લખીયલી જે ઢેકે ઢેકે વાત,
આંહિ મરેલા આપદાદા રે, જીવ્યા શેને માટ ?

હું ગોઠિયા મારા,

લોકલોકના થોકથોકો ગયા કેટલા સામે વાટ,
તોય પડી આ ધરતી સૂતી, સૂતી વગડા વાટ !

હું ગોઠિયા મારા,

લાખ આયખે નરકને પણ સ્વર્ગ ન કેમ કરાય ?
સ્વર્ગ જેવી આ ધરતી ઉપર નર્ક ભર્યાં કાં ભાઈ !

હે ગોઠિયા મારા,

આજ જોઈ મેં ઢેકે ઢેકે મુઝાં-માનવજાત,
આજ વેરાનના વાયરા ભટકે-રોતા હૈયાફાટ !

હે ગોઠિયા મારા !

મે. ૪૨.

ગુનેગારોનું ગાન

(ગઝલ)

ભાર આ નિતભારથી બરડાય વાંકા વળી ગયા,
દિન રાત ઓ-પળ પળ, અમે મનમૂઠ થાવા મથી રહ્યા,
મેતની કાતિલ નજર ચોંટી અમારાં ચિત્તમાં,
રે તોય આશા! સ્વર્ગ શાં જોતા અમે જીવી રહ્યા?

અમ દોર ના, ચોરી લગાડી લૂટ એ અંજમના,
આ પેટના માર્યા અરે, ધૂળમાં જરા ઊભા થવા
વા આ ગુલામી ભૂતવા એ વડી બહાદર થૈ જતા,
સારી જહાંને આ શરાબી શાપથી નવરાવતા!

પણ દોરના આ દિલ શ્યાં, ખૂરાઈના અમ કેફમાં
આ જિન્દગીનાં નામ પાછળ એક આશા ધારતા:—
ક્યાં એ જગત જે બાળપણમાં કહી ગઈ અમ્મા સદા?
મરતાં પહેલાં એક દિન જે જોઈ નેનો માંચવાં!

૨૯-૧૨-૪૦

શ્રમના શ્રાપ

(ઢાળ : એક સમે હરી ગોકુળીયાંમાં.....)

એક સમે ઘર ઘર ભરીને અન્ન અમરત છલકતાં,
આજ અમારે આંગણેથી કાગ પણ ઉડી ગયા !

એક સમે મેનત કરે એ પામતો સુખસંપદા,
આજ અમારે તન તોડીને પાપનેજ ઉશેટવાં !

એક સમે મનખા જલમ આ ધન્ય જિવતર લાગતાં,
આજ અરથ બધા ગયા આ દિવસ ગણુવા દોણલા.

આજ રાજા વ્યાજિયા ધનડુંગરા પર માલતા,
લાખ મરતાં રઝળતાં પણ નરપિશાચ્ય ન કંપતા

આજ ભલે સખદખ અમારાં કોકના હાથે રહ્યાં,
આજ ખાલી પેટ દાખી ખમી ખાવાં જોતરાં !

જાત વેંચી પછી શાનાં હોય જિવતર જીવવાં ?
કાલ જોયાંનેય વેચી ક્યાં સરગો પામવાં ?

કાલ પણ...એ કાલ પણ ના સહન કરવી વેદના,
કાલ કાળી રાત તેમાં મુક્તિહુતાશ જગાવવા !

આજ ઓગઠ શાં ભલાં કાલે થશું સહિ રાખ હા !
કાલ દુનિયા લીલી કરવા કામ આવે આયખાં !

જન્યુ'. ૪૧.

અમે જગતના રાયા !

અમે જગતના રાયા ઓ ભાઈ,
ધરતીના સહુ જાયા !
સાથ જીવનમાં સાથ મોતમાં
૧ અમે ન એકલવાયા.—

ઓ ભાઈ !

આ સુખસંપત મહેનત કરતા
માનવનાં મજિયારાં;
સુખ ઘડવા, દુઃખ રહેવા સાથે
૨ જગના પટ હરિયાળા !—

ઓ ભાઈ !

મશીન મોટાં, ને ઓજારો,
ઉઘમના રથ સારા,
દુનિયાના વહેવારો સઘળા,
૩ હક્કવે હાથ અમારા !—

ઓ ભાઈ !

દેશ દેશનાં સુખનાં સાધન
જાગરમાં પથરાયાં,
સુખ પણ વેપારોનાં જડખે
૪ વચ્ચેથી ભરખાયાં !—

ઓ ભાઈ !

અહો, આપણે જગ-ઘડનારા,
સહુ નીચે ખડકાયા;
ઉપર ચાલતા આ વ્યભિચારો
૫ સે'શો ક્યાં લગ ભૈયા !—

ઓ ભાઈ !

ઓ, સંસાર સુખો વડનારા !
જુગ જો, જાતા ચાલ્યા,
દુઃખદળી દુનિયામાં તારી
ક આશ તુંજ છો પ્યારા !— ઓ ભાઈ !

મે'. ૪૨.

મૂંગો મર માં !

(ઢાળ: “ એકલો જન રે ” ને મળતો)

મૂંગો મર માં ! મૂંગો મર માં !
મૂંગો મર માં ! રે—એલા, તું મૂંગો મર માં !
કદિકને નાશ ઊભો રિયે પ્યારણે તયેં
મૂંગો મર માં !

ઘાવ દે જે, પડકાર તું દે જે,
દે જે તીર યા થોથાં,
પણ તું મૂંગો મર માં !
ન્યાય કે' છે મરદાનગી કે' છે :
ખાલી ખમી ખા માં !
અરે તું મૂંગો મર માં !
જિવતર એકજ, મોત છે એકજ,
સાચ માટે આવાં ટાણાં કોકજ !
તયેં કાલ ને પૂછજે માં !
અરે, તું મૂંગો મર માં !—મૂંગો.

૫-૬-૪૧.

જગજગનનીનું હાલરડું.

(દાળ: ગરવાને માથે.)

ધીરે ધીરે કાળ ઊંખરે આવજો!

ઓ અમૃત વેલીનાં નવતર ફૂલડાં!— ધીરે.

કંઈ દુનિયામાં ઉતરો મારાં પેટ હો,

કંઈ આશાઓ હૈયે તમને બાલુડાં!

કોણે દીધા આદેશો અહીં આવવા?

કોણે સીંચ્યા સંસારી-શું સ્નેહ આ?—

ઓ.

વીત્યાં વરસો રણુવગડાની વાટમાં,

ખોયાં એવાં અણખુઝ અગત ઉચાટમાં,

ખોયા ક્રેડા સુખના સોનલ-દેશના,

ખોયાં પેલાં વહેણ અમર આનંદનાં!—

ઓ.

ફેલાયાં જો, હૈયા-સૂનાં હાટ આ,

ફેલાયાં જો અણુણાં ધરતી માત આ,

ફેલાયાં માથે નિર્દય છત્તર આભનાં,

રઝજો જો, રણુરસતે માનવ વ્યાકુળાં!—

ઓ.

સોસાતી છાતીમાં ધાવણ પાતળાં,

શી ભૂખે રે, ધાવો વહાલાં! આટલાં?

અનજળ ખૂટયાં દુનિયાના વસનારનાં

એવે ટાણે જનમો કાં હિય-ધેરતાં?—

ઓ.

દુર્ખળની દુનિયાના દુર્લભ દેવતા!

શેણે તારી આંખોમાં અંગાર આ?

શું તારે... ના નહિ કહું અવળાં વેણુ હાં!—

મારી ખીકે તાપ ન તમના ભારવા!—

ઓ.

ઝૂઝો, વંટેળો શા વગડા-વાટમાં,—
 મોત-હથેલીમાં રમનારાં પોયણાં !
 આવો ને લાવો અગનોનાં આયખાં
 ઓ અમૃત વેલીનાં નવતર ફૂલડાં !— ઓ.

૬-૧-૪૨.

હાલો, હાલો !

હાલો, હાલો !
 ધરતીની ધાર,
 આકાશી ધાર,
 લોહી-ખરડાઈ ભાઈ, હાલો !
 આખો સંસાર,
 સળગે આવાર,
 મમતાની ગોદ મેલી, હાલો !
 નાનાં ઘરખાર
 મુજ તુજના ખ્યાર
 છોડી શરણાંની જાળ-હાલો.
 રાત જો કરાળ
 ઘેરે જગ-પાળ
 સતના રખવાળ બની-હાલો !
 જલીમની વાર
 હમતી સંસાર
 એવે તે વિકટ કાળ, હાલો.

દાનવની જીત
 સ્હેશે શી રીત ?
 જગની આશાના લાલ ! હાલો.
 પાપોની આગ
 સાચાની રાખ !
 વસમી એ વાટ કાજ-હાલો !
 જીલ્લોના અંત
 જનતા જયવંત !
 રચવા એ મુખ અનંત હાલો !
 દૂર છો નિશાન,
 ઝૂઝળે જવાન !
 હાલો હો હિંદ પ્રાણ હાલો !

૧૧-૧-૪૨.

એક એક ડગલે

(સ્વર: લીમપલાસ; તાલ: દાદરો.)

આ એક એક ડગલે પાસે મુકામ આવે,
એ એક ભાન કેવાં બળ અંતરે જગાવે !
મારગની જાણ એને, છે કોણુ જે રૂકાવે ?
ડગ ડગ અચૂક બઢતાં જનતાની મુક્તિ લાવે !

— આ એક. —

એકેક દોસ્ત આવે,
કર કેટલા મિલાવે !
જો, સૈન્ય મહા જાગે, ફરી કૂચ રહ્યું આગે !

— આ એક. —

અકેક દંભ ઉઘડે, રોશન નવી દિખાવે,
રોશનની ખ્યાસ બઢતાં દિલ જંગમાં ઝુકાવે !
અકેક વિદ્ધ હઠતાં રસ્તા વિશાળ થાએ,
અકેક જખમ સહેતાં દિલ શૌર્ય ગાન ગાવે !
ઓ માનવીની આશા !
ઓ મુક્તિની પિપાસા !
પ્રલયોની પાર જેનાં નયનો ઉપાઓ પાવે !

— આ એક. —

જાગ, હો હિંદવા !

જાગ, હો, હિંદવા ! સમર બોલાવતાં
મુક્તિનાં માગણું નોખ્યા બાકી,
સપન જોયાં વણું ભૂત-ભભકા તણું
આજ તલવાર ધર તીક્ષ્ણ-બાંકી !

આ પરાધીનતા, દૈન્ય, કંગાલિયત,
સીતમ સામેય આ શી સખૂરી ?
ધર નહીં, કેદ આ; અન્ન નહિ, ધૂળ આ,
યાતનાઓ હવે શી અધૂરી ?

કેમ મળડે તું દાસત્વનાં દૈન્યમાં—
ભય હજીયે ન છૂટે ? અભાગી !
જીવતાંજીવત આ મોત આવી ગયાં
જીંદગી એવી શું વ્યર્થ લાગી ?

રંજ કર, રોષ કર, કેંક પ્રતિકાર કર,
છોડ આ મોતમીટી ઉદાસી;
પ્રજાઓ માગતી ભાવિની જીવવા
દ્રોહ એને ન દેતો વિમાસી,

ધર્મનાં ઝેર ધીમાં, રગેરગ ભર્યાં
કાં રહ્યો આપ મરવાનું માગી ?
ન્યાયની આગને ભીરતા ભારતી
શી તને આ સદી ગઈ ગુલામી ?

ધન તણા રાફડે સાપ ફૂંકારતા,
મારતાં જે દયા પ્રાણુ જગી;
લોહી ધૂપાં ચુસાતાં ગરીબો તણાં
દિવ્ય એ ક્યાં દયાઓ સુકાણી ? !

દંભી તું ! પ્રેમ બહાનાં નીચે પોઢવા
સત્યનો ઉદય શકતો ન સાંખી,
આજ માલિકી ઉદંડ થઈ મહાલતી
કાયરો ત્યાં કરે સ્વર્ગ જાંખી ! !

જીવન જે, માગતું જીવન. ઉઠ, બહાર કર,
માનવી વંશને લે બચાવી,
આજ પડકાર, તારીજ નાનાઈને
આપ તક, સમર હાકે જગાવી !

પ્રેમ અવતારવા જગતસુખ સર્જવા
માણસે હોમી જુગજુગ જીવવાની,
એ બલિદાન એળે જવા તું ન દે,
મુક્તિ શું માંડ મહોબત દિવાની !

તેં સહ્યા જન્મ એની જરા ના નથી,
માનવીને ન એની નવાઈ,
પણ અહો, આપ કાળે દયા માગવી
દર્દની એ ખરી ના દવાઈ !

સહન કરવા મહીં, જખમ ખાવા મહીં
એવી તે મળી ગઈ શું વડાઈ ?
જીવન કાળેજ આ, જીવનને જીતવું
એજ સાર્થક કરે સૌ બડાઈ !

સમર બોલાવતાં જાગ, હો, હિંદવા !
મુક્તિનાં માગણું નો'ય બાકી,
ન્યાય જે નોખતે વાવ-પોકાર દે,
શસ્ત્ર સજ, સમય સાહી, મુભાગી !

ભન્યુ. ૪૧.

રશિયા પર ફાસીસ્ટ આક્રમણ વખતે

સૂતો રે જગાજ્યો મારો સાલ્યો !
જાગ્યો ઘટમાં વિરાટ
કેમ રે, દબાવું સતના કોપને !
છાતી ફાટફાટ !

—સૂતો રે—

દુનિયા ઘડતો'તો મારો સાલ્યો :
ખેડી ધરતી અફાટ,
કોડુંના જિવતર સાદું એકલે
કાધી બીની પિછાત,

—સૂતો રે—

ઈ-રે ડોલતાં લીલાં ખેતરં
જેમાં દુનિયાની આશ,
ઝાંધું ધાલીને કાસું ખેંચતો
એને નહોતી નવરાશ !

—સૂતો રે—

અસુરે આવીને ભાલા ભોંકિયા :
“ઉઠ રે, દુખિયાના દાસ !
“તારાં દાતરડાં મારે કામનાં
“મારે ઘડવો ઇતિહાસ !”

—સૂતો રે—

એવે રે ઝબક્યો મારો સાલ્યો
આંખું લાલમલાલ :
“ફટ રે, ગોઝારા માણસ જાતના !
“હું છું કપટીનો કાળ !”

—સૂતો રે—

આવા સંત્રામે કુળતાં લાગશે
સતનાં- મુગતિનાં બહાણુ,

રાતું અંધારી તોય તૂટશે,
ઉગશે ન્યાયના ભાણુ !

—સૂતો રે—

જેને જેને રે હૈયે સાહ્યો
ઉઠ્યા હાલકલોલ !
અસુરીભારેથી દુનિયા તારવા
છેલ્લો જિવતરને કાલ

—સૂતો રે—

(+ ભાણો કે' છે, 'એલા ભગતડા ! *
'સાચું' સત આ કે'વાય
જીલમું જોતાં જે હૈયે જાગતું,
'લડતું' જ્યાં જ્યાં અન્યાય !')

—સૂતો રે—

નહિ રે આકાશી મારો સાહ્યો,
નહિ રે પાણે વસવાટ,
હૈડે હૈડે એનાં આસનો
આ તો જનતા વિરાટ !

—સૂતો રે—

અસુરે છો ને અંગ છેદિયાં,
ભેદી નવચક્રી વાટ,
નહિ રે જશો અહીંથી જીવતો,
આ તો મોતના ઘાટ !

—સૂતો રે—

'કાળો' ૦ બોલે ને જીવતર દાખવે :
ચૂસણુહારાની વાટ,
આવી રીતે હાથે વાળશે
પોતે પોતાનો દાટ !

—સૂતો રે—

૧-૭-૪૧.

+ ભનુ

* ગાંધી

૦ કાર્લ માર્ક્સ

મનકું વિચારે

મનકું વિચારે, મારું મનકું વિચારે :
ધરતીની ધારે જ્યારે નદિયું રગતુંની ભાળે,
* સંસારી સાવજડાની લોથું રે ભાળે,
કમેતે મરતાં જોતાં જોખન વિચારે.

—મનકું—

મનકું વિચારે, રૂંધ્યું મનકું વિચારે :
સુખના સંસાર રચવા મરજીવા મરતા જ્યારે
દુઃખના દેનારા ત્યારે મહાકુંમાં મહાલે કાં—રે ?
ભૂંડાની ભૂખે સારા સળગે સંસારે !

—મનકું—

મનકું વિચારે, કોપ્યું મનકું વિચારે :
કચરા કૂચાના ખાતર ખેતરને જોયેં જ્યારે
પુલનાં ખાતર કાં જોયેં માનવ સંસારે ?
પુલને આળીને ફળ ના આવતાં ક્યારે !

—મનકું !—

મનકું વિચારે —ચારે— મનકું વિચારે !
ચારે ભીષણ ભોગે જો, કપટી કલ્પોલી નારે !
વસવસતાં હૈયે મારે ઝાળું ઝકાર જાળે !
દુઃખના દેનારા મારી મરવુંજી મારે !

—મનકું—

૫-૧૨-૪૧.

* જીવનનું ઉપાસક રક્ષક લાલ સૈન્ય

જાપાની બોમ્બવર્ષાથી ડરતાં દિલને

જેને રે એકવાર ચાહી
જીવન કાજ સાહી
એ ભૂલવી સહેલી નથી રે !

ન શું દિવસો ઉદાસ ગયા ફૂળી
ને મેઘમાલ જૂકી ?
એ પ્રીત એમ છેલ્લી નથી રે !

આજ યુધ્ધે દિશાન્ત ગોરબેલી
મા ભારતી પડેલી,
અમારી એ મટેલી નથી રે !

જેમ આવે અધોર ઘોર વેળા
ન જાણું ક્યાં છૂપેલાં
મમત્વ એમ હલા દિયે રે !

ખડા કીધા વસવાટ કાજ ફૂળા,
જિવંત આજ ઊભા
ઉરેથી કેમ જુદા નથી રે !

મને આવે છે યાદ કેંક એવી
ત્રિકાલ સાથ જેવી,
જુદાઈ હવે સહેવી નથી રે !

મને કહેતી હજાર આંખ આજે
શું પ્રેમ કાલ કાળે ?
એ આજ મારે ખોલી નથી રે !

મ પ્રલયોની ઘેર આંધી ભાંગે
ને જન્મ નવો જાગે
હે છે મને એવી ઘડી રે !

૦-૨-૪૨.

કૂચગીત

(ઢાળ : કાંગ ખેતર ગ્યાં તાં)

કૂચ કરો, કૂચ કરો !
અદમ કદમ કૂચ કરો !

ધબકાવી ધીંગી ધરા
ડણકાવી ડુંગરા

સાધીનતાના વીરખંદા હો, કૂચ કરો !
જવી આકાશમાં પડછદો કૂચ કરો ! -કૂચ.

એક તાલ, એક ચાલ;
એક તાન એક ધ્યાન.

થોમાં હાથને ભિડાવી ભાઈ, કૂચ કરો,
વાં હો સાથમાં મિલ્લાવી ભાઈ, કૂચ કરો ! -કૂચ.

અંગઅંગ જંગરંગ
મુગતિના મનઉમંગ

ધ્રુવે ચડિયાજી સંગ સાવજડા, કૂચ કરો,
રજવા હો- અહંગ, મસ્તાના ! કૂચ કરો ! -કૂચ.

૩-૧૦-૪૧.

અહિંસકોને

અમોને બંદુકો કે ખંજરોની સાથ જોઈ ભાઈ!
ખૂની કે લોહીના તરસ્યા, રખે તું મારી લેતો!
અને દુઃશ્મનની છાતી ભીંસતા એરહમ જોઈ ભાઈ,
પશુ કે નીચતા-વારસ, રખે તું મારી લેતો!

અમારી જીગજીગોની મહેનતો સંસાર ઘડવાની,
અમારો પ્રેમ!...છૂરી ખાધી પાછળ, ભાંડુઓની!
દગલખાજી, હરામી, મૌજની હેવાનીયતને
હજારો વર્ષથી લીધી સહી બસ ભાઈચારે!

અહો એ સહન કરવામાં,
મરી દુઃશ્મન જીવાડ્યામાં:
અમારી આશ અન્તે ઝેર ને વીસરાવવાની,
બની કાતીલ કટાક્ષો ચમકતી બંદુક નળીમાં!

અહો એ યાદ!
હતે બેયાદ!
હતી તે દિન બની આ જિન્દગી ખાલી ધરેલી,
અહો, પોષાંત મીઠાં અન્ન તેદી' ધૂળ લાગ્યાં!
ગદ જડમૂળથી ઉખડી અમારી સર્વ શ્રદ્ધા:
સુખો, સારાંપણાંની, સાચ અન્તે જીતવાની!

અમે, - એા! - એજ ભયથી આજનાં હથિયાર ધાર્યાં
ભલાઈ જો ખતમ થાતી, શી માણુસ માટ આશા!
ભવિષ્યના અંધકારોમાં સબડતી સૌ પ્રજાઓ
જીલમ ને ત્રાસ પર હેવાનિયતના અદ્દહાસો!

અમારાં રોષ—રાતાં નેન નીચે આંસુ છૂપાવ્યાં ધગેલાં !
નિરાશાના જામમની યાદ કહકે કેવડાં ઉડાં !
અહો, એ કેમ કહેવી ?
અને શી રીત સહેવી ?
'ભલાઈ જૂઠ' કૂટેતી જુલમની ભાલાઅણીયે કેમ સહેવી !
અમે ખંજર ઉઠાવ્યાં, ગોહડી ના સહેલ એવી,
અમે દુઃશ્મન હણી હણતા અમારી આશા છેલ્લી,
અમારાં લોહીભીની છૂરીઓ ચમકે અનેરી !
— અમોને. —

૬-૧-૪૨.

જેદલી વાર.

જેદલી વાર જોઉં તારી સામે કે મન મારું મોહી પડે રે!

ભલે જોયું અજાણે કે જાણે, રે ટાણે કે કટાણે,
વીતી હોય રતરત પૂરી કે ઘડીયે અધૂરી—મન.

ઘડી આંખોમાં એક વીજ દેખા અનોખી ચીજ પેખી
વળી ઉતરે જ્યાં લટ કે નિચેરી કપાળચાંદ ઘેરી—મન.

ઘડી મરકે છે હોઠ મશકરીના અજાણુ રંગભીના
વળી વંકાતા ખીજમાં નકામા, દિલે શા ઉધામા!—મન.

ઘડી જોઉં ભાલ ગિંદી એક નાની, કહોતી વાત છાની.
વળી પૂનમના ચાંદની નિશાની અજીબ રૂપરાણી! હો—મન.

તારું હૈયું આ હોતથી હિલોલે, દરિયાવદિલ ડોલે!
આંખ અટકે ને પ્રાણ ચડે જૂલે જોવાનુંય જૂલે—મન.

તારાં પગલાં અનોખી ચાલ ચાલે, રહ્યો હું પછવાડે,
તને દીઠી મેં ઘડી એક માળે ખીજએ આભગાળે—મન.

૨૮-૧૦-૪૧.

મેત જો મોઢે લખ્યાં !

મેત જો, મોઢે લખ્યાં !
ભાવિની આશા વિહોણાં,
આજનાં અકરાંતિયાંનાં મેત જો મોઢે લખ્યાં !

આજે બજારે, બાગમાં, દારૂ-દુકાને, દારમાં,
વેશ્યા મુખોને ચોટતાં,
મોટરો ભરપુર, થૈ ચકચુર, ચીસો નાખતાં,
નાગરિક સંસારમાં કેવાં અજાણ્યાં !
તોય છૂપી જીંદગીની યાદ શાં !
મેત જો, મોઢે લખ્યાં !

તડકા બધે હસતા હતા,
સ્વચ્છંદ ખૂણેખાંચરે કચરાકુચા પર નાચતાં,
તીખાં કિરણુ તપતાં હતાં !
સૈનીકના ગણવેશનાં પીળાં બટન ઝગતાં હતાં,
ને ખાખી રંગોમાં છુપાતાં—
જોવા જુવાનોનાં બદન,
કે રોગનાં ઝેરી દહન,
કૈંક વાત કહી જવા બેકામ એ મથતા હતા !
ને પીળા ભૂરી ભડકતી
વિશ્વાસહીણી આંખમાં,
લાલસાની મૂઢતાવશ મેત જો મોઢે લખ્યાં,
તે વાંચતાં જાણે હતાં !

એ મેત શેનાં ? ભાવિનાં ?
ના. વારસા આ મેતના ગર્હ કાલનાં.

જે દિન પ્રથમ

ઘરમંદિરેથી બરાકોના માર્ગ પર યુવકો ગયા
પાછળ મૂકેલી નાગરિક દુનિયા થકી જુદા થયા,
ભાડુંહીણા સંસારમાં—

અન્ય દેશોના અજાણ્યાં ભાંડુઓનાં ખૂનમાં
વિજય સાર્થકતા તણા
પાઠો શરૂ પઢવા કર્યા,
એ ભિન્નતા સહુ સત્વથી જીવન તણાં—
એનાં અકલ્પ્ય રસાયણોથી મોત જે મોઢે લખ્યાં !

ને જ્યારથી યોજાઈ—

અસમાનતાની યોજના !

જે દિન ચાલું એ કે બીજાની મહેનતો પર જીવવા,
કોઈકે ચાલું જગતને જાત કાજ ચલાવવા,
લશ્કર ખડાં કરવાં પડ્યાં !

આ મૃત્યુના અક્ષર હતા

તે દિવસના આલેખિયા

અંતર મહીં,

અંતરતલે, શરીરે, રૂધીરે,

વીર્યના અણુઅણુ વિષે.

ઉદ્દંડ એ ઇચ્છા બલે !—

જે મોત જાતે રોપિયાં તે આજ ખુલ્લાં રૂપમાં,
નાગરિક સંસારમાં અણુજાણુ શાં,
તોય ધૂપી જીંદગીની યાદ શાં !

વર્તમાન તણા પથે

ભૂત રૂપ ધસી રહ્યાં !

ને આજ કરતા કૂચ તે ના જીતવા કે હારવા,
 આજ માત્ર બતાવતા
 નેપથ્ય જે નરકે ભર્યાં.
 સમૃદ્ધિ રહેરો આમની જે પૃથ્વીને મઢતી હસે,
 જળહળ જળકતી છો ઘડી સહુ નેત્રને આંજી રહે,
 ઢાંકી નહીંજ શકાય કેમે
 દંશ આ ચાંદી સમા જે, સ્વચ્છ આ મોઢે લખ્યા!
 એ દર્શનો ના કેઠનાં,
 આ આપણી લોહી પિપાસા, વાસનાની મૂર્તિ આ!
 સંસ્કારની ભીતર ભરેલા રોગ સૌ.
 એણે હણેલી માનવીની આશનાં
 પ્રેમ માનવતા તણાં
 યુગ છલગણોને ભેદતાં પાછાં ફરી નજરે પડે છે
 રાજમાર્ગે ચાલતાં
 મોત જે, મોઢે લખ્યાં!

ફેબ્રુ. ૪૨.

અમે સંસાર ઘેલાં

(ઢાળ : એક બાઉલ ગીતનો.)

અમે સંસાર ઘેલાં રે
અમારાં સુખ દુઃખો ને મમતા માયા—
આંહિ સમાયાં રે ! અમે.

ધરતી કેરા પથરી ચહેરે રે,
વીતક વાતો બોલતી મેળે રે,
અમારા આવતા પહેલાં કાળ મધ્યાહ્નને કૈંક ધગેલા રે ! અમે.

માટી કેરા પ્રેમ પથારા રે,
બંધને કેવાં બાંધતા ન્યારા રે,
અમારા પ્રાણના ક્યારા એજ અન્નયમ ધૂળ ભરેલા રે ! અમે.

હૈયે છૂપી પ્રેમની વાતો રે,
ફૂટેલી જાગે મેઘલી રાતો રે,
મર્મ ભરેલા કેટલા ભીતર નેહ સીંચેલા રે ! અમે.

ભમે જેમ સૂરજ - ચાંદો
આકાશી વડલે ગાંડો !
અમારો પ્રાણ રમે છે ઠંકઠેકાણું આળકાળાંબો રે ! અમે.

દુઃખો જે સાથ સહેલાં,
અહો એ આંસુ ખારાં,
સુખોને મુખડે મીઠાં મનકે મોતી પ્રેમ-પતેતાં રે ! અમે.

મારી માનવી આશા;

જીશું સુખના વાસા !

ગોએ ભેઈ ક્યારે આટલી ઊંડી કોઈ પિપાસા રે ! અમે.

હિની મ્હોજત,

હિની સોજત,

જ સવારની જીવન નોજત, કામની વેળા રે ! અમે.

૧-૧-૪૨.

કાલને વિદાય.

(ઢાળ : ખમ્મા વીરાને.-)

લને વિદાય મારે આપવી સખિ !

જ શું લાગી છે મારી પ્રીતરે—

—કાલને—

ના શરણગાર તણા આદર્શો થાવું નથી;

તોડવી ગુલામી કેદભીંત રે !

—કાલને—

ન નહીં, ભાન નહીં, એક વિષય તાન રહી;

મેહું એ તુચ્છ જીવન રીતરે !

—કાલને—

તા નહિ, રાધા નહિ, ગાનારી મીરાં નહિ;

મેહું એ નિરાધાર ગીત રે !

—કાલને—

ન નથી, ગોપી નથી, વિષય મહી મથન નથી;

આતો છે ક્રાન્તિ નવનિત રે !

—કાલને—

ોનાં એ સ્ત્રીત્વ થકી ઊંચું મનુષ્યત્વ છે;

જીવનની એજ એક રીત રે !

—કાલને—

૨-૪-૪૦.

ભયરૂપંદ

અમે જતાં'તાં
ક્યાં? એ ન માલુમ, છતાંજતાં'તાં;
સૂર્યાતપે સ્વચ્છ પડેલ માર્ગે
પતંગ જેવાં સરતાં, સહેલતાં;
અમે બધાં મસ્ત વણે જતાં'તાં
ત્યાં વ્યોમના કોઈક કોટરેથી
આવી અડચું અંતર, અંધકારનું—
એકાકી કો' કિરણ કેમ જાણે—
હું ખિન્ન તેવો થઈ સર્વમાં ગયો!

છતાં જતાં'તાં!
કલ્લોલતાં મુક્ત સુકંઠ ગીતે,
તટદુમોની પથછાંચ ભેદતાં,
છુટી ફલાંગે, અતિ મસ્ત ચાલે,
સુપ્રપ્ત ક્ષેત્રે પર શુષ્કતામાં
ક્ષણેક નાખી દગ, દૂર દૂરના
આરમાની—ભૂરા ત્રણ ટેકરામાં
વિશ્રામ કલ્પી, મનને ભુલાવતાં—
સુદીર્ઘ આ પંથની એકરૂપતા
ગાતાં જતાં'તાં.

ગાતાં જતાં'તા—લલકારતાં'તાં
કોલાહલે ઉલ્લસતી યુવાના,
પ્રસંગ કું કું પરિહાસપ્રેર્યા
વા પ્રેમધેણાં યુગલોની યાતના—

વા ચુંબનોના, વણુતાં જતાં'તાં
સાથે અમારાં ગુલ શાં શરીરો
યુવાનીના વેગભર્યાં રૂધિરથી
ડોલી રહેતાં, શુચિ શુભ્ર વસ્ત્રો
પતંગરંગે પલકી રહેતાં.
સ્વરૂપથી મસ્ત બની સુખાણુતાં
અમે જતાં'તાં હસતાં પ્રકાશ શાં!
પ્રકાશમાં પલ્લવ શી કુમારિકા
અને યુવાનો, ધરતી સુહાવતાં
વનોતણાં બાલતરૂની, બંકિમા—
છટા ધરી ડોલત ડાળીઓ શાં,
એકાબીજમાં અથડાઈ, છુટ્ટાં—
પડી, લસી, આગળ દોડતાં'તાં !
ને માર્ગ દૂંકો કરતાં જતાં'તાં !

હુંયે સુધાના શ્રમથી રતૂમડાં
એ પદ્મજેવાં મુખ, શ્યામ આંખમાં
પ્રકાશતી સૂર્યની દીપ્તિ જોતો,
વિમુગ્ધ વાતો બકતો જતો'તો.
—ને લીમડા, પીપળ ને વડોનાં
નમેલ શાખાસહ પર્ણુ તોડી
રસ્તા તણી કાંકરીઓ ઉરાડતો
હુંયે જતો'તો.

ભૂલી ગયો'તો ભયનો પ્રરૂપંદ શું ?
ભૂલી ગયો ના, પણ ભિર્મિવેગે—

—વહાંત વાતો તણી પુલ્લ પાંખે
ચઢ્યા પછી શું સ્મૃતિ. વિસ્મૃતિ શું? !
થાંભી ગયાં'તાં સ્થલકાલ : માત્ર—
અમે હતાં, હાસ્ય વડે ગજવતાં
દિશાતણાં નીરવ ગજરોને,
ને સૂર્યના સ્તબ્ધ જલોની શૂન્યતા
વિભેદતાં અંચલ મોજ જેવાં
સેલ્યે જતાં'તાં !

* * *

વસંતના એ દિન સૌ વહી ગયા,
રુધિરના વેગ વિશાંત થૈ ગયા,
—ને વિશ્વયુધે પડ્યા જગાડ્યા
ત્યારે ન જાણે સહુ ક્યાં છૂપી ગયાં !
પરંતુ હું છૂપી શકું ન ક્યાંય,
અમંગલોના ઊતરંત ઓળા
એથી મહા, સંસ્કૃતિનાશકાલની
સંધ્યાતણા રક્ત—વણે નિહાળતો
હું આજ એકાકી ઊભો... ઊભો જ હાં !
આજે ન ચાલે પગ પ્રાણહીનના,
કરોડ જુલમો શિરપે બન્યા છતાં—
જે વેદનાથીય હલી શકે ના
એવા, યુગોનાં દુઃખ દેખનારા
પૃથ્વી—જડ્યા પથ્થર જેમ સ્તબ્ધ હું !

હું સ્તબ્ધ છું : કાર્ય ઉકેલવાની—
મને ન સંજ્ઞા, હથિયારહીન

હું આજ છું પામર દૈન્યજન્ય.

ને જાણુતો હું મુજ જેમ સર્વ
પડ્યા પ્રજાજીવનથી વિભિન્ન,
અશક્ત, એકાકી, નિજર્થ—મૂઢઃ
સુધા હશે એ ત્રણ બાલની બા
ને મોટરોની ગલિકૂંચિયોમાં
અદોહરાં, મ્હાન, પૂણી—શરીરને
ટકાવતી ઔષધ, રક્તદાતૃથી;
વિનૂ હશે એન્જિનિયર બની રહ્યો,
સુરક્ષ્ય સંસ્થાવશ નોકરીમાં;
સુકંઠ સૂક્યો અભિજીતનો હશે,
નિશાળના વર્ગમહીં ગવાતાં
ખેસૂર કાચ્યો તણી વાચનામાં;
અને હશે શું ન થયું બધાનું ?
હા,—કોઈ વેળા મળતાં ત્રિભેદે,
સુખો તણી સંકુલ સૃષ્ટિની સ્મૃતિ
ઘસી ઘસી પથ્થરમૂઢ જીવિતે
સુગંધ લેવા મથતા હશે—
અહો !—

એ યાદ ક્યાંથી ભયસ્પંદ ફેરી ?—
સ્ફુરે ફરી, પૂર્ણ પ્રતીતિ આપતી—
આ ભાવિની, નિષ્કૃષ્ણતા યુવાની,
ઉપેક્ષિતા — સંસ્કૃતિએડહીણી—
ભાઠા સમી ભગ્ન ધરાની કારમી !

૫-૯-૪૧.

રાવણહથ્થાવાળો.

અમે આ ધરતી કેરાં બાળ,
અમે તો પથરનાં વસનાર,
અમારાં મન મનની મોઝાર
હમેશાં ઝરણાંના ઝંકાર—

—અબ્બણી આશાને આધાર
અમારો દુનિયામાં અવતાર!

અમે નહિ એક સ્થાન ઠરનાર,
અમારે દિલ આખો સંસાર,
અમારી આંખોને આગાર
ઉઘાડા દુનિયા બહેવાર—

—છતાં નહિ જકડાવું જંગળ
અમે જે માગે તેના યાર!

અમે સહુ સંકટના રમનાર,
અમે ના ત્રિદનોથી ડરનાર,
અમેને બંધન નહિ નડનાર,
અમે જીદમેથી જૂઝણુહાર—

—અમે સહુ અન્યાયોના કાળ
અમે તો મુક્તિ વારસદાર!

જહીં હો ન્યાય તણો પોકાર
અમે ત્યાં ભાન ભુલી લડનાર,

અમે-હો ! પ્રેમ તણા પરિવાર

અમે સુખદુઃખના સાથીદાર-

-અમારો જનમન સાથે પ્યાર

અમારે એજ સુખોનો માર !

ઓગ. ૪૧.

અમારે ઉંઘવું નથી !

અમારે ઉંઘવું નથી,રે અમારે ઉંઘવું નથી !

દિન ગયા છે દોહલા મારા

સાંજ ઢૂંઢી રહી દુરના આરા

જાગતા જનમસંગી તારા !

અમારે.

રાસના રંગે, તાલ અભંગે,

સૈયરના સુખભીના સંગે,

અંતર આજ ચગ્યું છ ઉમંગે !

અમારે.

“ જાગ ! તું ! ” જોખન લાલ પુકારે,

“ જાગ, હો, જાગ, તું ! ” પ્રાણ પુકારે,

વેળ વીતી જતી વ્યર્થ વિચારે !

અમારે.

ઓગ. ૪૦.

માઝા મેલી.

માઝા મેલી રે, આજ માઝા મેલી
મારા મનના મ્હોરામણે માઝા મેલી !
માઝા મેલી રે સીમા સંધા ઠેલી
રે શી આ રમણા ખેલી !—

મનના.

સૂનાં દિવસ રાત ગર્જન્તો એક વાતઃ
‘આવ રે પિયારી ભોમ હૈયાં ભેળી
‘ભવની છે ભૂખ મારી, વડવાનલ વ્હાલી !
‘જવાલામુખી તારા દેવા ઠારી’—

મનના.

ધરતી નમેરી ! જાણે હોય નહીં જુદેરી !
સાંભળી અસાંભળી આરત છેલ્લી,
ધારણધેરી એની આંખુંને ઓળખી
જુગના મનાવણુંનો મારગ મેલી—

મનના.

કાંઠા કંઠારની મમતા મેલી ને એણે
ધરતી શું ધમસાણુ મચવી ઘેલી,
હુલકી, વજ્રલેપ હૈયાં શું દાખી
ઊગમણા આથમણા બાહુ ફેલી—

મનના

સૂરજ ચકડોળે એવો સમદર લિલોળે,
અંકારો ફૂદડી લીધી જુદેલી,
પાતાળા પાણી ડોળી ધરતી અંબેખ બોળી—
સીમા નિઃસીમમાં દીધી ઠેલી !
મસ્તાની મ્હોખતે—માઝા મેલી.

મનના.

ધૂળ શું મોહું છે મન.

ધૂળમાં પ્રેવાણી મારી આંખડી
ધૂળ શું મોહું છે મન—ધૂળમાં.

કહેતા મેળે નિજ વાતડી
ઝીણા કંકર હજાર,
જુગ જુગ ઊગી જ્યાં આથમ્યા
એવી અપરંપાર !

ધૂળમાં.

લખ લખ જીવન આંહી જાગ્યાં,
ખડ ને રૂખડા વિશાળ;
કીડી, કણસલાં, પતંગિયાં
જીવતા શા પારાવાર !

ધૂળમાં.

અહીંથી જાગ્યાં લાખું ફૂલડાં,
લાખું માનવ અમોલ,
ઘડીની વાતું જુગને સોંપતાં,
પણિયાં દિલ શાં અમોલ !

ધૂળમાં.

છો ને રે નાની માનવ જિન્દગી,
એનાં સપનાં મહાન,
અધુરાં મૂકી છો ને, એકલાં.
અહિયાં સૂવું રમશાન !

ધૂળમાં.

આ રે, ધૂળેથી પાછા જાગશે
મરતક—મોંઘા સંસાર,
થાક્યાં, હાર્યાં ને હેયે પેટશે
એની જોત હઝાર !

ધૂળમાં.

શરદ રાત.

બાર બાર માસે આ આવી	શરદ રાત.
ભૂલેલાં બાળપણ લાવી	શરદ રાત.
છાની સહિયર સમી આવી	શરદ રાત.
મમતા તે મેળે જગાવી	શરદ રાત.
આંખોથી આંખને મિલાવી	શરદ રાત.
મૂંગી શી ગોઠડી ચલાવી	શરદ રાત.
આભેથી આંગળી લલાવી	શરદ રાત.
રમવાને આજ લલચાવી	શરદ રાત.
જીવતર શું જાંખવાને કેતી	શરદ રાત.
અમૃતનાં પારખાં દેતી	શરદ રાત.
‘જનમોની કેદમાં પડેલી;	શરદ રાત!
મારે ન જહાર કોઈ બેલી	શરદ રાત!’
બોલું ત્યાં છૂટતી છકેલી	શરદ રાત.
લાગી ખેલન અલખેલી.	શરદ રાત.
વનવન મેદાન રહી ભેટી	શરદ રાત.
દરિયાને ડોળતી હલેતી.	શરદ રાત.
અંતરમાં આગ એક મેલી	શરદ રાત.
કરી દુનિયામાં રમવાને ઘેલી	શરદ રાત.
બાર બાર માસે આવી	શરદ રાત.
કંઈ કંઈ રાતોમાં એક લાવી	શરદ રાત.

તારી વિના.

(ઢાળ : મદ્દલી મળની પેલેતીર)

તારી વિના રે મુંને નો ગમે !
વાલમિયા, મારી આંખડીઓનાં ધામ,
રે ખેતર ના શેઠા,
તારી વિના તે ખાલી ખમ્મ- હાં વાલમિયા મારા.-

ઘડી પણ ઝંખું હું તો,
વાટણડી ભાળું હું તો,
ભવની ભાગોળો સૂમસામ,
રે, અંતરથી આઢ્યા,
-જિવતરના મોહ જી તમામ
રે, વાલમિયા મારા.-

ચાસટિયા ડોલે ઠાલા,
અંતર વલોવે વાલા,
સુખે છોડ્યાં છે દિલનાં ધામ
હું, બેલીડા મારા,
નજરં ભટકાતી ઠામોઠામ
રે વાલમિયા મારા !-

રૂવે છે રાત છોરાં,
ભાંભરતા તારાં ઢોરાં,
હૈયે મૂકી છે સંધી હામ
રે, વેરીડા ખ્યારા !
ક્યાં છો તું આતમ આરામ
રે વાલમિયા મારા ! તારી.-

ધ્રાપ્પા દિયો !

હો, ધ્રાપ્પા દિયો ! આજ ધ્રાપ્પા દિયો !
આજ મહેલના મિનાર આભ ઊંચા લીચો !

આજ ધ્રાપ્પા દિયો, હું ધરખી દિયો ,
હું સુખના સંસાર બધા ધરખી દિયો

આજ ધ્રાપ્પા દિયો
ગોખ લીસો થીચો
ગોખ રંભા સેઠાણી હાડ' લીસો થિયો
એના વાલમની વાટ જોવા લીસો થિયો
ગોખ લીસો થીચો !

મને માટીડો અધવચ મેલી ગીઓ
અધભૂખ્યાં છોડ'ડાંને છોડી ગીઓ
મારાં જિવતરની મોલાતું ભાંગી ગીઓ
હો ધ્રાપ્પા દીઓ !
ઈ ભંગાઈ ધરખીને ધ્રાપ્પા દીઓ !
હો ધ્રાપ્પા દિયો !

૧૪-૧૦-૪૧.

રાત

હે— રાત પથરાઈ ધન
જંપિયાં જલ પવન
તારલા માત્ર ટમકે દિગંતે !

પરણુ જંપી ગયાં, પંખી જંપી ગયાં,
જંપિયાં નીર સંસાર કેરાં;
જેમ આરા ઉપર છત્તછમે પાણી પળ
ઝબકતું માત્ર મન આ અજંપે !

—રાત—

હે— રાત પથરાઈ ધન
જગતું ત્યાંહિ મન
તારલા જેમ ટમકે દિગંતે !
દુઃખ દળિયાં જગત હૃદયનાં ડૂસકાં
આજ આકાશનો કંઠ રૂંધે,
ક્યાંય આરામ ? રે, ક્યાંય આરામ છે ?
તિમિર આ મૌનને પ્રશ્ન પૂછે !

—રાત—

હે— રાત પથરાઈ ધન
માત્ર સહતા દહન
તારલા લાખ સળગે દિગંતે !
‘જીવન ક્યાં ? પ્રેમ ક્યાં ? શાંતિ આનંદ ક્યાં ?’
માત્ર મડદાંજ નિશ્વાસ મૂકે:
“ ઘોર અન્યાય આ, ઘોર અન્યાય આ ”
તોય કેા’ દ્રોહનો શંખ ફૂંકે !—

રાત ધુંધવાઈ ઘન
સૂચવી દવ ગહન
તારલા રહીરહીને ભભૂકે !

ડીસેં. ૪૦.

લૂ વાયે

લૂ વાયે ને કાળજાં કંપે છે,
મારાં દિલને હો, એક વાત ડંખે છે !

લૂ વાયે -

ધાર પરદેશી ગાડું ખખખડે છે,
જીરણ હુંકુ આ એમ એમ હખખડે છે !

લૂ વાયે -

વાટ લીમડીઓ પાંદડાં વેરે છે,
કેઈ એની અકાળ સૂડ ખેરે છે !

લૂ વાયે -

મૂંગું મનકું આ, નેણ ભરી નીરખે છે,
દિ' તારા શા પાછલા તખૂકે છે !

લૂ વાયે -

બધું ખાલી, સાવ ખાલી ખમ્મ ખોડયું છે,
એક મુરખી કાયલે ગીત છોડયું છે !

લૂ વાયે -

૨૯-૧૦-૪૧

જીવતાં નરકે.

(ઢાળ : રાધાજીની ઊંચી મેડીને નીચા મોલ)

રાજવણુ, ઊંચી અટારી કાળા મોલ,
 કે, રદિયાની રાખું ઉડાડું !
રાજવણુ, નીચેરી દુનિયા દોર,
 કે, ઢોંગ બધા શેંણે ઉઘાડું,
રાજવણુ, અજવાળે દૂંપો ખાધો
 કે, મડદાં શેંણે જગાડું !
રાજવણુ, ગંધાતો મોરીનો કૂવો
 કે, ઊંબરે માથું પછાડું !
રાજવણુ, ખદખદતી ખાળમાં ઇંખું
 કે, દેહથી શેંણે ઉખાડું !
રાજવણુ, પડખેનું લોક સાવ પીળું
 કે, ગળદે ભરિયું ગાડું !
રાજવણુ, દાર ઓપીને ઘર લીપ્યું,
 કે, નાવલાને કીયાં નવાડું ?
રાજવણુ, છ છ મૈનાનું ભાડું,
 આ દેહથી ક્યારે ફિટાડું !
રાજવણુ, ઊંચે છે ફૂલ એક નાનું,
 જનમતાં ભૂલ્યું ગાંડું !
કહું મારીને છટકે આપું કે,
 જીવતાં નરકે જીવાડું ?

એમીલ ૪૨.

ભાવિ શહીદને હાલરડું.

(ઢાળ : અંબે માતું !)

પોઢો બાળુડા, પોઢો બાળુડા!
ચાંદો હજી અટવાય મોલુંમાં,
આવતાં હજી વાર ચાલુંમાં,
સોણુલાં આવતાં વાર બાળુડા. — પોઢો બાળુડા.

રામ થવાના ન જોર તારામાં,
ચાંદ જોવા તારી માના થાનેલા
અમરતનાં દૂધ તારી માનાં
ચૂસતા આ રખવાળ મદીલા. — પોઢો બાળુડા.

રખવાળી કરવાના તારાં
બાવડાંમાં નહિં જોર છે પૂરાં,
પગ માંજ્યા હજી કાત્ર પનોતા
હજી ગયું નથી તાતા તાતા. — પોઢો બાળુડા.

મીઝ ગયા તારા બાપને છાના
મનસૂઆ માલેક થાવાના,
મ્યાનીજરને લાંચ પૂગે નૈ,
ભીખથી કોદિ રાજ મળે નૈ. — પોઢો બાળુડા.

શીખજો યાદ તું રાખજો બાપા,
ભીખથી કોદિ ચાંદ મળે નહિ,
ચાંદ વિના સુખચેન તને નહિ,
મ્હુલ ઉપર તારે મારવા છાપા. — પોઢો બાળુડા.

પોઢો બાળુડા જગવા પાછા,
આડ સંધાં ઉખાડવાં આખાં,
ચાંદનાં અમરત આણુવા પ્યારા,
પોઢો બાળુડા, જગવા પાછા — પોઢો બાળુડા.

૧૯-૯-૪૦

રૂદા મારા !

હૈ, રૂદા-મારા !

સે'વાશે રે કેમ ?

કેમ વિન્નેગી રાત ?

જીવન જીવન સાંધતી તોયે ઘોર વિન્નેગની રાત.

હૈ, રૂદા મારા !

સે'વાશે શું પ્રેમ ?

પ્રેમની વજ્જર ફાટ ?

બરખા બાદલ ભેદતી વસમી વીજ પડી કડકાટ !

હૈ, રૂદા મારા !

સે'વાશે એ નાર ?

નારના મોહ અફાટ ?

એક શરીરે કેમ કરી તમે કરશે બે વસવાટ !

હૈ, રૂદા મારા !

૮ ૫-૪૨.

મન મૂઠ બની જા !

હુ—મન ! મારાં મૂઠ બની જા !

બાળપણમાં માવડી મોઢે
અમરાપુરીની સાંભળી વાતું,
સાચકલી એ માનતાં કોડે
બાંધ્યું ભવનું ભાથું.

હુ.

આજ વિસામાના વડલા પાડી
હાય રે માનવી મલકે શાનું !
તાપ-દાઝી મારી ભોમકા ભાળી
હેકું રડતું છાનું !

હે.

ઓ અભાગી વાટમારગુ ,
સુખનું ધામ રે ક્યાંય આધું !
પીઠમાં ખંજર ખાઈ દગાનું
અધરસ્તે ગુલ થાવું !

હુ.

કેવડી હિયાં તાહરી આશા ?
દુનિયામાં રચું સુખના વાસા ,
સરળ સીધાં જીવન કાળે
કેવડી નિરાશા !

હે.

૩-૪-૪૨.

નવા ઘડવૈયા

ઘડાયા ઘાટ અનેરા ભાઈ !

આકાશે અડતી ફેલાતી
પ્યાસી ધરતી માઈ,
હો કાળી, હો પીળી, રાતી,
અડતી અંતર માંહિ.

ઘડાયા.

ભલે પડી એ ગુપચુપ આને,
નિર્જીવ નિંદર માંહિ;
ધમધમતા જે લાવા ભીતર
ભૂલી કેમ શકાય ?

ઘડાયા.

ઉઠ્યા જે તોતીંગ પર્વતો,
ભેદી ધન વનરાઈ;
કરાત્ર ખડકો, સ્વચ્છ શિલાઓ,
ચમકે તડકા માંહિ !

ઘડાયા.

એ આશા, એ બલ અમ હૈયે,
એજ અડગ અધીરાઈ;
વાવાઝોડાં વમળ લિયે છો,
આણુનમ માથું ભાઈ !

ઘડાયા.

અમેજ એક રૂપે રેતીકણુ,
સપના જેવી કાય;
અમે થરકતી સજીવ માટી પણુ
જગજીવન ફલદાઈ !

ઘડાયા.

આજ અમારી મધુરી આશા,
પ્રેમળ સ્વર્ણ સગાઈ,

જીવનનો બગીચો - હરિયાળી,
હૈયામાં સંતાપ ! ઘડાયા.

આજ અમે બસ, કાળમીઠ શા,
વજ્રલેપ કણ ભાઈ,
ઝીંકા ઝંઝા, ઝીંકા વીજળી !
જીગ જીગ જખમો માંહિ ! ઘડાયા.

૨૯-૧૨-૪૧

શરદને આંગણે

હો જ હો ! હો જ હો !
હો જ આવો શરદને આંગણે,
આંગણમાં આજ મળ્યા માનવના મેળા,
વેળા મિલાપની અમોલ !
ચાંદનીના ચમકંતા દરિયા હિલોલિયા
છલકી જગકાંઠે એ છોળ ! હો જ હો !
કોનાં હૈયાંને નથી અડિયા એ વાયરા ?
કોનું ન દિલ ડામાડોળ ?
હૈયે-હૈયાં આજ ચંપાયાં ચોકમાં
ચાંદો બન્યો છે શિરમેર ! હો જ હો !
હૈયે છે ગાન, આજ કંઠે છે તાન, આજ
જગ્યા જીવન જળ શોર !
આંગણમાં આજ મળ્યા માનવના મેળા.
વેળા મિલાપની અમોલ ! હો જ હો !

તા. ૧૯-૯-૪૧

અબાણુ કાજે

ઓ—ચાલે જાય, ચાલે જાય, ચાલે જાય.

લાલ રંગી માટી કેડા

ભટકે ફાવે ત્યાંય

સોનેરી બિછાયાં ઘાસ

તેમાં ભળી જાય,

ચંચલ સુખોની આશા

આગે ચાલે જાય!

માથે મર્મરન્ત વનો

રિઝાવે રિદાય,

મત્ત બની મારું મન

દૂર દોડી જાય.

ઓ ચાલે જાય!

અનંત પદ્ધવનિ આ

ધૂમે વન માંહિ

હજી દૂર, હજી દૂર

જાતું મારે ક્યાંય,

અટકી નહીં શકાય,

એક પછી એક પાય

ઝરણુ તરંગ જેવા

નાચે શિલા માંહિ

પ્રકંપિત પવનો શા

શૃંગોમાં અથડાય.

ઓ ચાલે જાય!

કોણ ખેંચે ભાઈ?

નિબિડ વનોની માંહિ,

પર્વત કરાડો માંહિ,
 કોઇ ખૂણે ક્યાંય
 કોણુ તને ઓ-રે આજ
 બોલાવે છે ભાઈ!
 અજાણુ આશાને યાજે
 પ્રાણુ ચાલે જાય,
 પાછળ પ્રાણુયે મારા
 પાય ચાલે જાય.

ઓ ચાલે જાય!

અસ્ખલ બજંત તાલ
 બાજાંતર માંહિ
 પાંખર કહે છે: 'ઝાલ-
 પળો ચાલી જાય.'
 દુમ ડોલી કહે, 'ચાલ!
 'ચાલ, રે, જવાન-લાલ!
 'પ્રશાંત બિછાવી છાંય
 પ્રવાસીને પાય!'

ઓ ચાલે જાય!

જેના ઉરે પ્રેમે જેસી
 આશાની છેડી છ બંસી,
 અજાણુ કાળે રે જેનાં
 મને બધી માઝા મેલી,
 જેની આંખો આગે આખી
 દુનિયાની કેડી ખૂલી,
 ઓ-ચાલે જાય!

જે ચાલે જાય!

આ રણુવાટ

ચલો જી ભૈયા !
બઢો રિ ભૈયા ! આ રણુવાટ.

સાંજ ઢળી છે
માર્ગ ભરી ને
અંતર ભે આશાની ભઠ્ઠી
આગ ધુમાડે ધુંધવાણી છે.
કદમ કદમ પર એકલતાના
આભ જગાડે
પડધા કાળા,
દૂર પરંતુ તારા જાગી
ગુપચુપ દેખાડે છે વાટ !
ચલો જી ભૈયા !
બઢો રિ ભૈયા ! આ રણુવાટ !

૧૦

૨

આગળ સો સો ગામ સૂતાં છે.
કૈંક કુટુંબો અધભૂખ્યાં છે,
કૈંક રોગદોગે ઝપટ્યાં છે,
દુબળાં, ફિક્કાં બાળમાત છે,
પુરૂષો જીવન તણી ઝડિયોથી
સૂઝ બધી ખોઈ બેઠા છે !
ને જે આજે
ધોઈ શકે ધા,
રૂઝવી શકે જખ્ખો નિવતરના,

૨૦

જાત અહો, વેચી બેઠા છે,
 મહેલમિનારા બાંધી અંદર
 જૂઠ તણી દુનિયાના ઊંચા
 ગઢ બાંધી ગામેશ બન્યા છે !
 સાદા કામગરાં જનનાં મન
 ગુચવ્યાં છે કહીઃ ધરમ જ ધન,
 પંચ પુજના મઠ ખોલ્યા છે,
 દલાલ થઈને દીનમૂઢના
 ગુલામીનાં બાજર ભર્યાં છે !

૩૦

૩

અમે હતા હાં સોળ જવાનો,
 સોળ જુવાનો !
 સીમ તણા રખડૂ દરવાનો,
 ધૂળ તણા હૈયા,
 ખેલૈયા ઝાડ તણા, નદીનીર તરૈયા,
 જીવનજંગ રંગે ઘેરૈયા !
 જોતા ચોરાના મુખીએને
 સેજ—સુનારા સૌ સુખીએને
 ગોહણવાળી અશીણુ—ધુંટતા,
 મૂછતાવ, હોકા ગડગડતા,
 પડ્યા ખાઈપી છો, માતેલા,
 જૂઠ દંભને લોભ ભરેલા
 કરડા ચહેરા !

૪૦

કહો એમના:—

“ધનના દેરા

પાર હોય ના !

ભલે કરે સહુ કાળ-મજૂરી,
નથી લોભને અહીં સખૂરી !

દૂકાળ સળગ્યા,
મેાતે ભરખ્યા,

દીન મૂઠ ખેડૂ-મજૂરોએ
રદ્યા સેવવા એ નિકુરોને !
અમે જોઈ આ રીતો કપટી,
ઝિંચનીચની વાત અટપટી,
કલહ મૂળની રીત ખટપટી.

કહી બધી એ ગામલોકને
કોઈ પણ માને નહિ અમને,
'કોણુ સાચું કે જૂઠું' એની
બાળક ને ગમ હોય નહીં કે'

એમ કોઈએ કાન ધરી નહિ
વાત અમારી,
પરંતુ ખ્યારી
માત્ર અમારી,
ધરતીની હરિયાળી સારી
ખેડ જતન વિણ સૂકે કાળા !
ઘા એ કારી !

બળે, જળે, ચચરે, કહકે,
કોને કહેવું ?

દોર જેમ શું મૂઠ બની બસ
બાળબુદ્ધિના ગણાઈ રહેવું ?

૫૦

૬૦

૭૦

અમે ગયા ગામેશ કને,
 હસતાં મોઢે મનવ્યા અમને,
 “અમે નથી માલેક અહીંના
 ‘લાડનૂત’નાં ગામે રહેતા
 દરિયાપતિના દીન સેવકો
 અરજી કરશું પાદશાહને :
 ‘આપો કૈંક સુધારો અમને’
 પ્રેમ આપણો, ધર્મ આપણો,
 ભાઈ ઊકળા દોરના બનો!”
 અમે બની શરમીંદા વળતા
 ઘેર :
 અહો પણ વેર!
 અમે અબ હતા બાર!
 કહીં ગયા ચાર?
 હાં, વતની સીમડિયોમાં છૂપાં
 ઝેરતીરના બન્યા કાળ!

૮૨

મળ્યા બાર : ના છુદું પડવું,
 મરવું જીવવું સાથજ કરવું,
 ધરતીને હરિયાળી કરવા
 જન તનમનને જીવન ધરવા
 એકજ કામ અહોનિશ કરવું!
 પરંતુ ગામે જંગલ જુગના -

૯૦

હતા કાયદા!—

ચાર જણાથી વધુ ટોળકી સાથે હોય ના!

હોય:- બંદુકે ફૂંકી દેવા!

અમે રહ્યા દસ ફક્ત!

સીમના જાણકાર સહુ

ઝૂઝણિયાની વાંકી ધારમાં

હ્યું નખવું છેવટ થાણું!

૧૦૦

કંદમૂળ ફળ ટેટા ખાતા,

ગીચ વનોનાં ઝરણાંઓનાં

પાણી પીતા,

ઓચીંતા ધનરાત ભેધ—

સૂમસામ ગામમાં

ખેડુ, હુહાર, કડિયાનાં ધર

ખૂંદી વળતા,

ગામધાણીનાં કારસ્થાનો

ખુલ્લાં કરતા,

ધરતીનાં ધાવણના હક એ

૧૧૦

મનમાં ભરતા.

૬

હતા પરંતુ ગામધણીઓ—

ગંધ ગોતતા કુતરા શા હુશિયાર,

એમના જસૂસોની જાળ—

પડી'તી ગામગામને બાર:

એક અમારો ખડાકુર ઝાલ્યો

દુધિયા—વડ મોઝાર !

વન ફળની જઘ સૂડ ખેરવી ,

ઝરણાંમાં મળ-ધૂળ ભેળવી

અન્નપાણી વિણ કરવા અમને

નિરાધાર કંગાળ ?

ગામત્રોક પણ જગ્યા અન્તે :

કહે : 'નહીં' આ મેંઢા પેઢે—

મરવા દેશું !

અમે આવશું જહાર ખેતરે ,

રખવાળીનાં કંઈક જહાને ,

અમે આવશું ચડી કેતરે !

જગ્યા પણ જિરવાય કેમ એ—

વરસોની જે ખીક અંતરે—

ગામધણીએ ભરી ભીતરે

અને જુદમની ઝડિયો વરસે:—

રખવાળી કરનારા જ્યારે

શેઠા છોડી પાય મૂકતા

તીર આવતાં ,

ભોગ લઈ પોતાનો જતાં !

છતાં આવતા ,

ગામ ભેરડા ,

રાત તણો અંધાર ચીરતા

આવી અચાનક ગુપચુપ વેગે

લાવી રોટલા પાણી દેતા ,

ગામ બનાવો કહેતા ક્યારે ,

૧૨૦

૧૩૦

૧૪૦

ક્યારે વળી સંદેશ અમારો,
સંપ કરી સાથે રહેવાનો,
માર પડ્યે ખામેશ થવાનો,
હજી વધુ બળવાન થવાનો,
લઈ જતા'તા.

૭

એક વેળ કાઈ નહીં મોટું.
દસ દસ દિ' ભૂખ્યા કાઢેલા
વાત ક્યાંકથી ગામે પહોંચી
કુવાડવાના.
બાળ નીકળ્યો, કુમળી વયનો
સીમ ભેદતો,
ગામધણીના કુતરાઓની
ગંધ નજરને ચૂકવી નાનો બાળ નીકળ્યો:
બીક ત્રાસથી મતિ હારેલા,
જીવવા લોભે હીણ બનેલા,
કાંઈ ખૂટલે ફૂંકી માર્યું

૧૫૦

“ગયો ટપૂડો”
કાળી રાતની અંધ પછેડી
ઓઢીને સૂતી'તી સીમ,
લાલ મશાલે સળગી ઊઠી
હીરણની કોતરની દીમ !
પળમાં તો લાગ્યો દાવાનળ,
ભયભીત પશુપંખી કોલાહલ,

૧૬૦

ઝૂઝણિયાની ધાર ધૂજતી
 ભડકા ઝોળા થથરે ભીપણ !
 ઉપરના સૂના અંધારે
 ફફડીને પાંખો ચમકે ક્ષણ !
 લાલ જલે આકાશ દૂરનું,
 નીચે ચમકે છે તલવારો,
 વચ્ચે કાળું એક પોટકું
 ઓચીતું આકાશ ઊછળ્યું,
 તલવારોની તીણી અણિયો
 વચ્ચે એ પાછું પછડાતું
 અને ઝિલાતું

૧૭૦

ચીસ ધોર એ !
 હૈયે હૈયે આગપત્નીતા ચાંપી દેતી,
 રોમ રોમમાં સળગી ઉઠતી,
 ચીસ ધોર એ !
 બાળ ટપુની !
 ન્યાય માગતી !

૧૮૦

થાન ચૂસતું બાળ ઝુટાતાં, અંતરના સહુઅંધ તૂટતાં
 ધરતીની વિકાળ ચીસ એ,
 તારાઓ થથરાવી, હૈયે રોષકોપના એક સામટા
 ધરાકંપ ની.
 “તોડો” કહેતી
 ચીસ ધોર એ !

* * *

પણ નહિ એવાં જોર આપણાં !

આજ વેર સૌ શમવી દેવાં !
 આંસુ આંખમાં રોકી દેવાં.
 આજ જરા ને મળે ઇસારો,
 ગામલોકને રહુશે ના અમ
 હાડ્યામને નેવાવારો !

૧૬૦

વેર ઝેરથી બધા કોપથી
 એક ઊંચે છે ન્યાય તિખારો !
 એહ બુઝાવા કોઈ રીતથી
 કદી ન દેવો ઠાણો !

ઠાણો પણ ના ભોગ ટપૂનોઃ
 ગામ ગામ સહુ એજ રાતથી
 જાગી ઉઠતાં જૂદી ભાતથી

૨૦૦

બાળકૂલની હત્યા કાળી
 કોણ એવું ને સાંખી રહે રે !
 કોણ એવું દિલ પ્રેમવિહોળું ?
 સ્વજન વિહોળું ?

હતભાગી રે, કોણ એહવું
 જીવંતણાં કિયકારાં કામે
 બંડ જગાવી નથી ઉઠતું ? !

નોય એવું રે, માણસ કોઈ
 ઉકળી ઉઠતું ના જ્યાં લોહી
 જાગે ના જેને દિલ બમણી

૨૧૦

આગ ન્યાય તણી !

ન્યાય તણી એ આગ સાખ છે,
 શપથ સાથ લીધા લડવાને,
 એજ રાત રે !

આજ રાતના મહેફિલ જામી,
 દરિયાપતિની જન્મગાંઠની થશે ઉજાણી!
 મુજરા, નાચ, દારૂ, મતવાલા
 ગામધણીને દરિયાપતિ એ
 આજ રાત જોવી આણુજાણી!

અમે હતા નવ
 સોળ માંછલા બાકીના નવ!
 આજ વિપ્લવી ચેતવવા દવ!
 હતા નીકળ્યા,
 હતા નાનડા,
 દરિયાપતિના લોઢાના ગઢ
 માંહિ બેસીને તીર છોડતા
 બંદૂકોથી ધાણી ફેડતા
 જસૂસોને પસાયતાઓ?
 અને અમે નવ!

૨૨૦

છતાં આજ આ એકજ ટાણું
 મરવા, જીવવા, લોક જગવવા.
 છેલ્લું રે, આ માતૃ-માગણું!

૨૩૦

અહો મુગતિની વાંછા કેં કેં
 પ્રજાપ્રજાની ધૂળ મળી ગૈ!
 બીક એક મિથ્યા જીવાની
 ઘબકી અંતરમાં છો ને રહી,
 આશ આપણી, ધરતી આપણી,

ન્યાય તણી રે ખ્યાસ આપણી,
 આજ ત્રાટકી મહેક્કિલ માથે
 ન્યાય અને બદલા લેવાની,
 રાત આપણી !
 વાટ આપણી !
 હઝાર વર્ષે સ્વતંત્રતાની
 શહીદ તણી રે !
 આણખૂઝી ને મશાલ રહેતી,
 જીગજીગના અંધારકાળમાં
 નેત અમર એ રહી ઝળકતી !
 રહો ઝળકતી !
 ચલો જી, ભૈયા !
 બઢો રિ, ભૈયા ! આ રણવાટ !

૨૪૦

૨૫૦

૧૦/૧૫ સપ્ટેમ્બર ૪૧.

કોલસાની ખાણમાં

(ઢાળ: મા, જસોમતિ ! હવે...)

- રે-હો, મા ! પેટાળે પાછાં પરવેશિયાં
આજ અમે જોઈ અગોચરી મૈયા ! મા.
- હરિયાળાં ખેતરોએ મોઢાં મચકોડિયાં
ધાવણુની સેર જોઈ આવ્યા ! મા.
- આ રે અંધાર કુવે સત શાં બાકી રિયાં
સીતાનાં મન કાં મોહ્યાં ? મા.
- અમારી સો સો સીતાનાં જિવતર
તારાં આ પેટમાં સમાયાં ! મા.
- ના રે તું માવડી, કોની ગુલામડી
ધાવણુનાં દામ દિયે છેયાં ! મા.
- છાતી ઉપર તારી હાટું આ માંડિયાં
વેંચે છે દૂધ લે દનૈયાં મા.
- ઓ રે, જિવતરની વેઠ આવી ઉતારમાં !
થઈ જ, કરાલકાલી મૈયા ! મા.
- અણસરખી દુનિયાના દખિયા ગુલામના
ભરખી જ, માલિકો-કુછૈયા ! મા.

૨-૮-૪૨.

અમૃત આકાશ

(ઢાળ: કાઠીઆણી કડ પાતળી...)

અમરત આકાશ મારાં અંતરે !
સૂર્યે સુખ આજનાં ઉગાડ્યાં હો, વાલમા ! અમરત.

જાગ્યાં જાંપેલ જળ, જાગ્યા પવનજી,
જાગ્યાં અધોરધોર વન હો, વાલમા ! અમરત,

કૂણેરાં કુંપળો ઉધડે ગગનજી
ઉડે પતંગ પચરંગ હો, વાલમા ! અમરત.

જાગ્યાં અધીર કંઠ પંખીનાં વૃંદ જી,
છેડ્યા છે, આવનાર છંદ હો, વાલમા ! અમરત.

જાગ્યાં હો, જનમન, જાગ્યાં જીવન જી,
જાગ્યા જગત લોકસંઘ હો, વાલમા ! અમરત.

નવણી સવાર મારાં નયણે ભે, જાગતી,
ભરિયાં જી રૂપ એ પ્રસન્ન હો, વાલમા ! અમરત.

આને રે ક્યાંક કૈંક જાગે છે પ્રાણુમાં !
ભમતી જી પ્રેમની સુગંધ હો, વાલમા ! અમરત.

જુગની ઝંખના !

(ઢાળ: કેડ કેડ સમાણી સેંજલ, ડુંગરી...)

જિવતર માગે છે જુગની ઝંખના !

ભલુકે વીજલનાં ગીત જો.

અધીરપ ઊઠી છે મારા પ્રાણમાં,

રૂઠી છે રૂઢિયામાં પ્રીત જો !

વાતા ઇશાની દિશના વાયરા

ગાજે મેહુલા અસીત જો !

ગઢુકે ગેળુંમાં વ્યાકુળ મોરલા

આખું આયુ અમીત જો !

ઘટ ઘટ જાગીરે મારે ચાહના

રોમે રોમે તે આગ જો !

વસમાં વાવાઝડ વીંઝતાં

ત્રેહા ઉમડે અથાગ જો !

કોને રે ચાહું ? કોને છોડવાં ?

હૈકું માગે અસીમ જો !

આવો વરસો રે જુગની ઝંખના

આખી ભૂખી છે સીમ જો !

માર્ચ ૧૯૪૨.

બેનને

(ઢાળ: મખ હરિ બોલો...ને મળતો)

જનમ નવો લેવા દે!

ફરી નાનકડો બાળ મને બનવા દે!

બુન મોરી વાયડી!

મને એકવાર હાથ તું આવવા દે
કે, તને પજવી ને ખીજમાં રડાવવા દે!

જનમ.

તું ઊભી જ્યાં ચાંદ સામું બાળી,

તારી લટમેં ચાબુક જેમ ફટકારી,

પછી બીડી ને બારણાંબારી!

ગુમ મને થાવા દે!

જનમ.

વળી દોડી જતી હો દડો લેવા,

પગ વચ્ચે નાખીને પાડી દેવા,

તારાં ગુસ્સાં આંસુની લહાણુ લેવા

તોફાન મને કરવા દે!

જનમ.

તને વાગે તો વાગવા દે, એવાં

મને દીધાં છે કૈંક તેંય ઠેખાં!

હવે બદલા લેવાય નથી દેવા?

એ વેર બધાં વાળવા દે!

જનમ.

તારાં આંસુની સેર હજી આંખે

હજી ઊઘે તું હિંચકાં નાખે!

નહીં બૂલ રે કબૂલ કરે આજે

નિહૂર મને બનવા દે!

જનમ.

તું સીંકેથી માટલી ઉતારે,
અંદો છીંકેથી ખૂમ એક મારે,
રહે છાસેથી નાહી તું એ વારે !
કે મન ભર નાચવા દે ! જનમ.

ભલે લાગું ન કાંઈ વધુ મોટો,
તને આભે ઉલાળું કરી ગોટો,
તારી ચીસોને ક્યાંય નહીં જોટો !
એ ખૂમરાણુ કરવા દે ! જનમ.

કરું શું, શું કરું ન વારવારે,
તું સાસરિયે જાય વહી ત્યારે,
તું ભૂલે ન કાંઈ કોઈ કાળે !
તારીજ રીત રમવા દે ! જનમ.

૪-૭-૪૨.

એક ડાસીની આગમવાણી

(ઢાળ: નાગરવેલીઓ રોપાવ...)

લીલી લીમડિયો લે'રાય
મારાં આંગણામાં બાઈ!

લીલી લીમડિયો લે'રાય
ફળિયું કાલેથી છવરાય,
આગમ અંતરમાં પથરાય મારાં.

કાચલ કે'તી શોરે
કે, 'કાણુ હશે હાં પોરે !'
કોની લાશો આ પથરાય ? મારાં.

વરસો જેવાં વીત્યાં,
એના દાવાનળ ના જિત્યા
જે, ભડકા એના ધાય મારાં.

આજે કાષ્ટક ગામે,
કાલે દેખું હામે હામે
પડતા ધણીઓ, બાળક, ભાઈ મારાં.

દિન દિન ચાલી આવે
સેના, હૈયાં ઢૂકડી આવે !
એના પગરવ જે, વરતાય મારાં.

મા, ધરતીને ખોળે,
ઓરે, ભાઈ ભાઈને રોળે !
નદીઓ લોહીની જે, જાય મારાં.

લીલી લીમડિયો લે'રાય
ફળિયાં કાતેથી છવરાય
ગયાં ક્યાં માણસ સહુ છૂપાઈ મારાં.

૧-૮-૪૧.

છેલ્લા સલામો !

ઊંઠ્યાં સમંદરી તુફાનો
હા, ખારવા ! ભોમકાને છેલ્લા સલામો !

જ્યારે ફેરવ આંખ, પાણીને પાર નથી,
આંધો છો ને તું ઝાંખ ધરતીને ધાર નથી,
ઉમટ્યાં પતાળનાં ઉંડાણો ! — હા.

સડસડતા શઠ, ભેર, ફૂવા કડાકતા,
દખાણાદા દાખથી હુરકાટા ઊઠતા !
છૂટયો મરત મસ્તાનો ! — હા.

આ રે અફર મોજ ભીતરથી ઊઠતા,
ગાંડા અવધૂત જોગ-જોગંદર ભેટતા !
જેએ ગરજે છે ઘોર ગાનો ! — હા.

ત્રાદળ અસુરરૂપ સેના ફેલાવતાં
ઉમઝ્યાં અજાણુ, આભ દિનદિનથી દાખતાં,
સૂરજનો દીપ કીધો રાણો ! — હા.

આખાં અસીમને આડેથી આવર્યાં,
દિશ દિશના દૂરના છેડા ધોવાઈ રહ્યા !
છૂટે ત્યાં છૂટવા દો વહાણો ! — હા.

૪-૮-૪૨.

રંગરૂટ રંગીલો

અમે જોયો જુવાન એક જાતો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એણે બાળે મહીને ભાત ખાધો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એની પાંસળીએ પાંસળી ગણી લો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એ તો ચાલે છે કેડથી વાંકો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એની આંખોમાં ઉતર્યા દુકાળો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એનાં હૈયાં ને સાંચવે છે કાકો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એણે કાઢી મેંનત રાતદાડો કે, રંગરૂટ રંગીલો
તોય ઉતર્યો ન બાળિયાનો દાપો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એણે લીધો લશ્કરનો કેડો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એને પૂછનાર કોઈ નથી દીઠો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એને મારે હુમેશ માડીજાયો કે, રંગરૂટ રંગીલો
દેશનેતા તો લીએ નહીં જાયો કે, રંગરૂટ રંગીલો
એને મરવું છે: દેશ કે પરાયો કે, રંગરૂટ રંગીલો
આ રે સૂઝ્યો અકાળ ફૂલખારો કે, રંગરૂટ રંગીલો.

જુદ્ધરાત

આ જુદ્ધ રાત, જો, ચડી છ માથે,
પ્રસરે ધન અંધાર,
આ રૂદ્ર રાત, ઓ, ઉર મોઝારે
અડતા પ્રલય જીવાળ !

ઓ, વિશ્વ પ્રેમની આશા !
ઓ, સહુ જન મંગલકારી
—યુગોની માનવ પ્રાણ પિપાસા !

આ ક્રોડ ક્રોડ સંસારયાત્રીઓ
મૃદુ શિશુઓના બાપ,
મંસારસીમ આવરતા નિર્જીવ
આશાહીન અમાપ !

આ જગ-રૂધીરની ભૂખ ભયંકર
ક્યાંથી કાં રે જાગી ?
આ નિર્દય પશુથી નીચ કૂરતા
આજ નાયતી નાગી !

આ બઢે રાત, જો કુબળા છેલ્લા
આશાનાય તિખારા !
શુભ ભરમસાત ! સુખહીન ભાવિના
ઉમટે ઓળા કાળા !

અહીં કેણુ જીવશે? ને જીતશે

જીવે જગાવણુદાર,
ફરી દંભ તણા સંસાર માંડશે
જનકૂલ સંહરનાર ?

ઓ કહે આશ !

અમ હૃદય ભીતરે રૂહેતી નિરંતર
જીવન કાજ મમતા પ્રેરંતી
ઓ, જનમન મંગલકારી ઝંખના !

ઓ, જીગ-પિપાસુ માનવ આત્માની
અંતિમ જીવનઆશ !

આ મહારાત, આ પ્રાણુ ભીંસતા
દૂરિતના ઓથાર !
શું રક્ત રક્તથી ઘેશે તારા
મંગલતા અંબાર ?

૩૧-૭-૪૨.

સીમાડનો સંત્રી.

અજાણી ભોમકા સૂની
માથે લાલ સાંજ ઝખૂમી,
આધે આધે ધાર કટંગી
ત્યાંથી આવે રાત વધૂટી !

આવી વાત કાતની એવી:
જપાની જમતા ખીજે.,
ગયા બધા ભાઈઓ નીચે;
રખોપાને નિંદરા કેવી ?

આસામી ઝાડીઓમાંથી
ક્રોહાતાં પાંદડાંમાંથી
મને લાગે મોત ગંધાતું
રોજેરોજ છેલ્લું ભાથું !

કદિ કદિ ગેબને ભેદી,
બલુનો બોલતાં જોદી:
જાગે જૂની જાતના પેલી,
રોમે રોમ વાસના છેલ્લી !

થયા અહો, માસ બે પુરા
ભાગ્યા જ્યારે ભીંસથી ખૂરા,
બર્માનાં વાસવનોમાં
થયા અમે કુટલા ચૂરા ?

મશીનોની ગોળીઓ છૂટે,
ધાણી જેમ માણસો ફૂટે;

ભેરૂંએને મરતા મુકી
અમે લીધી દિમને જૂદી !

હવે તો આજ રમશાનો,
ખાવાં નથી ઘરનાં ધાનો,
હવે નથી નાસવું ભયા !
લાજે મોરી ભારતી મૈયા !

છતાંયે હૂકમો હોશે
અમારે ભાગવું જોશે,
અમારાં લોહીનાં ટીપાં
માગે ત્યારે આપવાં ધીમાં !

ઓ રે, આ તે વાત છે કેવી ?
અમારી વીરતા કેવી ?
સેનાઓ પૂતળી જેવી,
ગમે ત્યારે મરવા દેવી !

અમારી વેદના આ છે:
અમારી માવડી કાળે,
અમારી પાછળે સૂતાં
કરોડો ભાંડુઓ કાળે,

અમારે લડવું સાચા,
અમારે મરવું સાચા,
અમારાં લોહીનાં ટીપાં
સહાતાં ના જાય નકામાં !

ઓ રે મારી જનમભૂમિ
માથે કાળી રાત ઝઝૂમી !
ગયા મારા કેટલા ભૈયા ?
ખડાંચ્યાં બલિદાન એ મૈયા ?

આંખો મારી ખેંચતો આધે !
નથી કાંઈ પાછળ આગે,
સહોદર માંહોમાંહો
અહોરાત લડતા લાગે !

ભેરી જપાનની વાગે,
બલૂનો ગાજવા લાગે:
રખોપાના પ્રાણના છેદ્યા
નિસાસા કોઈને દાગે ?

૧-૮-૪૨.

ભેરુને

(માઢ)

હે ભેરૂડા જી !

તારે તે સંગાથે જિવતર મીઠડાં.

હૈયાના હેર !

આંખુંને અણુસારે દિલડાં ડોલતાં !

ધખતી ધોમમાં ધોળી રેતી,

ડામ હયામાં દાગતી જી;

ભટકે વાડું ભૂલ-ભુલામણી,

પગસંચારે પરખ્યોજી !

હે ભેરૂડા !

ગેબમાં ગોરજ ગોરંભીતી,

દિલમાં ડૂમા દાખ્યા જી

ડાંગ પછાડી ઉલખ્યો તાણેં:

રાતું આપણી સાડું જી !

હે ભેરૂડા !

રાત રખોપામાં જગતાં જતી,

નવલખ નેણાં નીતરે જી

પરોડની દૂધ-આંખ ઉધડતાં,

આંખ તારી અથડાણી જી !

હે ભેરૂડા !

કોણ જાણે રે, કોણ નાણે રે

હસવું તારું ઠાલું જી ?

રાતને દિ'ને સાધતું તારું

દોસ્તીનું દિલ દાપુંજી !

હે ભેરૂડા !

વેળ પડી'તી વાલપવોણી,
ભવની ડામણ લાગીજી;
દિલકું કરતું મોત શું બોણી,
જાતું ભાગી-ભાગી જી!

હે ભેરડા!

‘છેલ ન દેજો મનખાને’ કહી,
અધવચે તું ઊભિયો જી,
આંખમાં આંસુ ભાળતાં તારાં,
જાગિયો હું ભય ભાગિયો જી!

હે ભેરડા!

આજ જાણે તું એકમાં ઊભો,
કાલ બીજામાં ટોકતો જી;
જડ ચેતનને મોઢડે મોઢડે
મુંને તું હંસાવતો જી!

હે ભેરડા!

૬-૧૦-૪૧.

